

Stanko Andrić
(Hrvatski institut za povijest, Podružnica SlavonSKI Brod)

BENEDIKTINSKA OPATIJA SVETE MARGARETE U GRABOVU I NJEZIN ODNOS PREMA BENEDIKTINSKOM SAMOSTANU U BIJELI

UDK 272(497.5)"12/14"
Izvorni znanstveni članak
Prilježeno: veljača 2005.

U radu se na temelju svih poznatih izvora prikazuje povijest benediktinske opatije sv. Margarete u Grabovu u Kaločkoj nadbiskupiji. Opatiju spominje razmjerno mnogo pisanih izvora od 13. do 15. stoljeća, a među njima samo jedan podupire danas usvojeno mišljenje da se nalazila u Grabovu u podunavskom dijelu Srijema. Opatija je imala velike posjede u istočnom dijelu Križevačke županije, gdje je osnovala i filijalu u Bijeli. Oko polovice 14. stoljeća, opatija je zbog loših i nezakonitih poglavara zapala u višedesetljetnu krizu, poslije koje je nastavila postojati još samo kao naslov opata u Bijeli.

Ključne riječi: benediktinci, Grabovo, Bijela, Srijem, Slavonija, 13-15. stoljeće.

1) Zagonetni lokalitet *Grab* ili *Garab*

Iako nema nikakve sumnje u postojanje ovoga samostana, sačuvani izvori o njemu dugo nisu dopuštali da se utvrdi gdje se zapravo nalazio. Ipak, noviji ga istraživači benediktinske povijesti, ponajprije mađarski, redovito povezuju s današnjim seocetom Grabovom u Srijemu.¹ To seoce leži na sjevernoj padini Fruške gore blizu Banoštora, pokraj potoka Tekeniša, oko četiri kilometra od obale Dunava.

¹ V. zemljovide benediktinskih samostana u Ugarskoj koje donose: Pongrácz Sörös, *Az elenyészett benzés apátságok* (= *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*, sv. 12/B) (Budapest, 1912); Bálint Hóman i Gyula Szekfű, *Magyar történet*, sv. 1 (Budapest, 1935), zemljovid "Ugarske u drugoj polovici 12. stoljeća"; J. L. Csóka, *Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn* (München, 1980); G. Csóka, K. Szovák i I. Takács, *Pannonhalma - pictorial guide to the history and sights of the Benedictine abbey* (Pannonhalma, 1996); *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon / Benedictine Monasteries in Medieval Hungary*, ur. Imre Takács (Pannonhalma, 2001), 475. U potonjem slučaju samostan Garáb je pogrešno stavljen na pečušku stranu granice između kaločke i pečuške dijeceze.

Starija literatura nije u pogledu takve ubikacije nipošto suglasna. U drugom izdanju Fuxhofferove “monasteriologije”, *abbatia de Graab* identificira se sa selom Grabóc kod Szekszárda u Pečuškoj biskupiji i županiji Tolna, iako se pritom konstatira problem da izvori tu opatiju uvijek smještaju u Kaločku nadbiskupiju.² Prema starom šematizmu Kaločke nadbiskupije, samostan se nalazio u blizini mjesta Duskok južno od Kalocse, u Bodroškoj županiji, jer se ondje u 16. i 17. stoljeću spominje mjesto Garáb, a kasnije i ostaci samostana ili crkve.³

Istraživači srednjovjekovne topografije povećali su izbor mogućih lokacija tog samostana. Csánki nije našao spomenuta mjesta u županijama Tolna i Bodrog, ali je u Srijemskoj županiji našao dva lokaliteta zabilježena kao *Grabowch*, koja je povezo s Grabovcima južno od Rume. Također je upozorio i na mjesto i župu zvanu *Garab* u Vukovskoj županiji, u istoimenom arhidakonu Pečuške biskupije. To potonje mjesto Csánki nalazi samo u jednom izvoru – naime kao župu u računima papinske desetine iz prve polovice 14. stoljeća – pa pretpostavlja da se ono kasnije zvalo Grabovac ili Grabovci, što su imena sela koja se u 15. stoljeću spominju kao pripadnosti Hermanvára na Vuki, odnosno Otoka u južnom Pobosuću.⁴ Ortvy je, pak, pogrešno ustvrdio da župa *Garab* u Vukovskoj županiji i arhidakonu odgovara “Grabovu u Srijemu kod Čerevića”.⁵

Prvi temeljitiji prilog ovom je samostanu posvetio Érdújhelyi u svojoj povijesti Kaločke nadbiskupije u doba Renesanse, donijevši u podnožnoj bilješci cjeloviti tekst jedne od najzanimljivijih isprava za njegovu povijest.⁶ Upravo na osnovi te isprave iz 1366, premda je znao za Grabovo u Srijemu, zaključio je Érdújhelyi da je posrijedi mjesto u Vukovskoj županiji koje navodi Csánki. “Ti Grabovci u Vukovskoj županiji bili su sjedište opatije Garáb. Budući da se ona nalazila u Kaločkoj nadbiskupiji, slijedi da je stare

² Damianus Fuxhoffer, *Monasteriologia regni Hungariae*, preradio Maurus Czinár, 2 sv. (Vindobonae et Strigonii, 1869), sv. 1: 213, br. 17.

³ Gyula Vározy, *Schematismus cleri Colocensis* (Kalocsa, 1880), 15-18; cit. prema Sörös, *Az elenyészett*, 424, bilj. 3.

⁴ Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 5 sv. (Budapest, 1890-1913), sv. 2: 245, 310, 312. Stjepan Pavičić, *Vukovska župa u razvitku svoga naselja od XIII. do XVIII. stoljeća*, 1. dio (Zagreb, 1940), 182-3, naprotiv drži da je *Garab* što se spominje u računima papinske desetine zapravo današnje seoce Grabovo jugozapadno od Sotina.

⁵ Tivadar Ortvy, *Geographia ecclesiastica Hungariae ineunte saeculo XIV° e tabulis rationes collectorum pontificiorum a. 1281-1375 referentibus eruta digesta illustrata / Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve*, 2 sv. (Budapest, 1891-92), sv. 1: 274. Georg Heller i Karl Nehring, *Comitatus Sirmiensis* (München, 1973), 60, s.v. Grabovo, izgleda da također brkaju izvore o različitim mjestima.

⁶ Menyhért Érdújhelyi, *A kalocsai érsekség a Renaissance-korban* (Zenta, 1899), 199-203.

bilješke kadšto pogrešno svrstavaju u Pečušku”.⁷ Érdújhelyi se na problem položaja ovog samostana vratio i u kratkom članku objavljenom godinu dana kasnije. Tu je reagirao na usmenu opasku poznatog povjesničara Jánoša Karácsonyija da je njegovo rješenje upitno jer Vukovska županija nije nikada pripadala Kaločkoj nadbiskupiji. Érdújhelyi ponavlja da je prema sadržaju isprave iz 1366. (o kojoj će biti riječi kasnije) logično smjestiti samostan Garáb u Vukovsku županiju, “ali s druge strane sigurno je i to da je [samostan] spadao pod kaločkog nadbiskupa”. Tu proturječnost objasnio je ovom tvrdnjom: “U crkvenopravnom pogledu ta je stvar važna; naime, ona nudi nove dokaze za spoznaju da je prije mohačke propasti bilo samostanâ što su se nalazili na području određenih biskupija, a da su ipak u pogledu pravne vlasti spadali pod susjednu biskupiju”.⁸

Sljedeće godine u istom je časopisu svoju repliku objavio Karácsonyi, odbacivši Érdújhelyijeve kombinacije i držeći nesumnjivim da se opatija Garáb nalazila na području Kaločke nadbiskupije. On se priklanja rješenju koje je predložio Városcy, naime da je ta opatija stajala nedaleko od same Kalocse: “Na području Kaločke dijeceze stare isprave donose spomen samo jednoga mjesta zvanog Garáb (k tome, to nisu samo zapisi nastali poslije turskih ratova, nego i oni iz 1582. i 1629, dakle zapisi iz vremena turske vladavine). Na tome su mjestu još i u godinama 1815-26. postojale ruševine crkve i samostana. Otud se prirodno mora zaključiti da je opatija Garáb bila sagrađena baš tu.” Isprava iz 1366. prema Karácsonyiju uopće ne navodi na zaključak kakav je izveo Érdújhelyi, već je posve u skladu s gornjim tumačenjem.⁹

Najtemeljitiše se ovim samostanom pozabavio Pongrácz Sörös, ustvrdivši odmah na početku da je Érdújhelyi u zabludi iako mu je točno rješenje bilo takoreći u rukama: upravo dokument iz 1366. ukazuje na to da se samostan nalazio u Grabovu nedaleko Banoštora, a time nestaje i problem nadležnosti Kaločke nadbiskupije.¹⁰

Nedugo pošto se okončala mala polemika između Érdújhelyija i Karácsonyija, tiskao je đakovački svećenik Matija Pavić svoj pregled povijesti srednjovjekovnih samostana na prostoru suvremene Đakovačko-srijemske biskupije. Ondje je naveo sedam benediktinskih samostana, ali među njima

⁷ Ibid. 201-2. Takav zaključak začuđuje utoliko više što se, po Csánkijevim pretpostavkama, mjesto Garáb u Vukovskoj županiji od sredine 14. stoljeća dalje vjerojatno zvalo Grabovac ili Grabovci, dočim se samostan i u izvorima 15. stoljeća zvao G(a)rab.

⁸ Menyhért Érdújhelyi, “A garábi apátság székhelye”, *A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve*, 16 (1900), 153-6.

⁹ János Karácsonyi, “Végszó a garábi apátság székhelye ügyében”, *A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve*, 17 (1901), 206-12, cit. str. 207.

¹⁰ Sörös, *Az elenyészett*, 423-4. Dotično je područje između Dunava i Save zapravo pripadalo Srijemskoj biskupiji, koja je obnovljena 1229, ali se kaločki nadbiskup i dalje često navodio kao izravno nadležan u njoj.

nema onog sv. Margarete u Grabu/Garábu/Grabovu.¹¹ Josip Bösendorfer, koji se uglavnom držao Csánkija i – kad se radi o samostanima – Pavića, također ne spominje taj benediktinski samostan među “manastirima donje Slavonije”.¹²

Još jedan povjesnik Đakovačke biskupije, Mirko Gašić, samo kratko navodi da je dotični Garab “danas Grabovci”, ali ne kaže gdje se ovi danas nalaze. Po Gašiću se o tom samostanu, čiji naslov živi u Kaločkoj nadbiskupiji, ne zna gotovo ništa.¹³ Stjepan Pavičić uopće ne spominje taj samostan među benediktinskim samostanima u fruškogorskom području.¹⁴ Ne spominje ga ni Buturac u svojem kratkom pregledu redovništva.¹⁵ Napokon je i Ivan Ostojić u svojoj povijesti benediktinaca kratko odbacio mogućnost da bi se opatija *de Garab* nalazila u Srijemu, držeći da je zapravo “bila u Ugarskoj s druge strane Dunava, pojavila se pak na srijemskoj strani neopravdanom reduplikacijom”.¹⁶ No, kao što je spomenuto na početku, takvo se mišljenje protivi jednodušnom sudu novije mađarske monasteriografije, koja se ovim pitanjem bavila temeljitije od hrvatske.

U nastojanju da se razbistri povijest samostana *G(a)rab*, mora se na početku raščistiti još jedna pojedinost. Naime, u srednjovjekovnoj Ugarskoj postojalo je još jedno istoimeno mjesto sa samostanom. To je Garáb u županiji Nógrád, u Ostrogonskoj nadbiskupiji, koji se nalazi i danas sjeveroistočno od Budimpešte, blizu mjesta Pásztó u gorju Mátra. U tom Garábu stajao je jedan od najstarijih ugarskih samostana kanoničkoga reda premonstrata ili premonstratenza, koji je ondje vjerojatno 1171. osnovao stolnobiogradski prepozit Mikud ili Mikudin od roda Kökényes-Radnót (ili Kökényes-Renold), kasniji biskup Győra. Titular mu je bio sv. Hubert ili Svi Sveti. Taj samostan, odnosno prepozitura, u izvorima se obično zove *Grabensis ecclesia* i *monasterium Grab*.¹⁷

¹¹ Matija Pavić, “Redovništvo i samostani srednjega vieka u području (današnje) biskupije bosansko-sriemske”, *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* 31 (1903), posebno 34-7.

¹² Josip Bösendorfer, *Crtice iz slavonske povijesti* (Osijek, 1910), 288-9.

¹³ Emericus Gašić, *Brevis conspectus historicus dioecesium Bosniensis-Diacovensis et Sirmiensis* (Osijek, 1944), 146, 152.

¹⁴ Stjepan Pavičić, “Hrvatsko naselje u fruškogorskom području”, *Hrvatsko kolo* 23 (1942), 124.

¹⁵ Josip Buturac, “Poviestni priegled redovništva u Hrvatskoj”, *Croatia sacra* 11-12 (1943), 133.

¹⁶ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, 3 sv. (Split, 1963-1965), sv. 3: 45.

¹⁷ Antal Horváth, “De fundatione praepositurae Grabensis (Garab) in Hungaria”, *Analecta Praemonstrantia* 4 (1928), 85-88; Ferenc Oszvald, “Adatok a Magyarországi premonstreek Árpád-kori történetéhez”, *Művészettörténeti értesítő* 6 (1957), 242; Norbertus Backmund, *Monasticon Praemonstratense, id est historia circariarum atque canoniarum Ordinis Praemonstratensis. Tomi primi editio secunda* (Berolini – Novi Eboraci, 1983), 532;

Osim najranije vijesti iz 12. stoljeća, spominje ga nekoliko isprava iz druge polovice 13. stoljeća. Kraljević Stjepan – kasniji kralj Stjepan V. – poklanja 1265. Stjepanu Dominikovu od roda Ratold (Rátót) tvrđavu Ágasvár u županiji Heves, s trima pripadnim selima, kao i patronat nad benediktinskim samostanom u Pásztóu u istoj županiji. U opisu među jednog od tih triju sela, koje se zove *Barkan*, kaže se da se na jednom mjestu dotiču zemlje samostana *Grab*.¹⁸ Sörös je mislio da se tu radi o benediktinskom samostanu u Grabovu, a da je spomenuto selo današnja pustara Bortány u županiji Bodrog.¹⁹ No, o tome ne može biti govora s obzirom na položaj tvrđave Ágasvár. Isti premonstratenski samostan u Garábu javlja se, skupa sa svojim patronima Emerikom i Mikudom od roda Kőkényes-Radnót, u dvije isprave iz 1281.²⁰ Prema jednoj ispravi iz 1288. koju navodi Ortway, erdeljski biskup Petar od roda Monoszló ili Mojslav (Moslavinski) dao je neko selo uz rijeku Aranyos “banu” Mikudu od roda Kőkényes-Radnót u zamjenu za posjed Lona i “patronat obližnjeg samostana *Garab*”.²¹ Deset godina kasnije, 1298, spomenuti biskup i ban Mikud ponovno govore o zamjeni zemlje Lona za dva biskupska sela, spominjući da je posjed Lona zapravo spadao na samostan *Garab*.²² Bez obzira na točne položaje tih posjeda, jasno je da se tu uvijek radi o premonstratskom samostanu u Garábu u županiji Nógrád, jer se kao patroni spominju članovi roda Kőkényes-Radnót, čiji je predak i osnovao taj samostan.

2) Najstarija isprava: spor oko zemlje Szelkaróne

Osim što ne daju gotovo nikakve podatke o položaju ove opatije, sačuvani izvori odlikuju se još jednom teškoćom koja je redovito zbunjivala istraživače: u više njih, ta se opatija povezuje s nekim drugim opatijama, napose s onom u Bijeli u Križevačkoj županiji, također posvećenom sv. Margareti. Narav tog povezivanja ponekad je takva da su neki istraživači pomislili kako se zapravo radi o dva imena jedne te iste opatije. Otud su istraživači, posebno hrvatski, i podatke o samostanu *de G(a)rab* povezivali s

---

Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum. II: Commentarii*, prir. Elemér Mályusz i Gyula Kristó, 2 sv. (Budapest, 1988), sv. 1: 188-9; Gyula Kristó (gl. ur.), *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)* (Budapest, 1994), 229, s.v. Garáb.

¹⁸ *deinde ascendit ad montem Satorus, et ibi conterminatur cum terra monasterii Grab per modicum* (György Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 knjiga [u 40 svezaka] (Budae, 1829-1844), sv. 4/3: 289-294, cit. str. 292 = Gusztáv Wenzel, *Árpádkori új okmánytár / Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, 12 sv. (Budapest, 1860-1874), sv. 11: 544-8, br. 388, cit. str. 547). Usp. Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája, 1301-1457*, 2 sv. (Budapest, 1996), sv. 1: 265, s. v. Ágasvár.

¹⁹ Sörös, *Az elenyészett*, 425.

²⁰ Oszvald, “Adatok”, 242.

²¹ Ortway, *Geographia*, sv. 2: 787.

²² Fejér, *Codex*, sv. 6/1: 149-150.

Bijelom, pa je samostan u Srijemu gotovo iščeznuo kao njezin dvojbena i maglovita dvojnik. Stoga treba pažljivo, kronološkim redom, pročitati sve raspoložive izvore koji nam govore o samostanu što se, prema dosad najuvjerljivijim tumačenjima, nalazio u Grabovu u Srijemu.

Najstarija isprava istodobno je jedna od najzanimljivijih i najkontroverznijih.²³ Izdao ju je 1234. godine kaločki nadbiskup Ugrin ili Ugolin (ovdje *Ugulinus*) od roda Csák, koji je tu službu vršio 1219-41. Mjesto nastanka isprave nije naznačeno, ali je to – sudeći po činjenici da se među svjedocima navodi bački arhiđakon Danijel i da je pisar bio bački kanonik Ivan – vjerojatno bio grad Bač, drugo sjedište Kaločke nadbiskupije.²⁴ Ispravom se izriče presuda u sporu nastalom zbog tužbe koju su podigli “Hozuga, opat Graba” (*Hozuga abbas de Grab*) i njegov ministerijal ili kurijalni komes ili dvornik (*ministerialis, curialis comes*) po imenu Bertolo. Oni tuže Ivanku Abrahamova od roda *Sudan* da im je nasilno i nepravedno preoteo zemlju zvanu *Zelkarouna* što se nalazi preko Drave (*quandam terram iam dicte ecclesie, que Zelkarouna dicitur, sitam ultra Drauam*). No, optuženi Ivanka odgovara da je tu zemlju zapravo kupio od Jakova i Petke, sinova nekog Budura, koji su patroni “gore spomenute crkve”, tj. samostana Grab. Ovi su takvu prodaju zaista potvrdili u nadbiskupovoj kapeli, zaklevši se pred sakramentom – “iako bi se moglo vjerovati i samoj njihovoj tvrdnji”, kaže se u ispravi. Tako je opat Hozuga²⁵ izgubio spor, a nadbiskup je poslao svog povjerljivog čovjeka da krivo optuženog Ivanku uvede u posjed dotične zemlje. Tu se potanko opisuju njezine međe, uz navođenje imena desetak lokaliteta, od kojih je danas većinu teško ili nemoguće identificirati ili ubicirati. Spominje se više brda, izvora i zemljišta. Posebno su zanimljive dvije pojedinosti. Prvi međaš postavljen je na brdu zvanom *Camunna burda* (očito Kamena brda) i on razdvaja spornu zemlju od zemlje samostana Grab (*a terra ecclesie de Grab*). Otud međa ide na sjever sve do vode *Pucur* (*usque ad aquam Pucur*), koju onda slijedi uzbrdo do izvora *Qupsan*. Nabranje međa završava na istočnoj strani spomenom neke zemlje *Bedech*.

²³ Isprava pisana dosta lijepom kancelarijskom goticom, sa slovima mjestimice umrljanim vlagom, nalazi se u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti, signatura DL. 86820. Objavio ju je Wenzel, *Árpádkori új okmánytár*, sv. 6: 557-8, br. 350. Wenzelov tekst je preuzeo, ispravivši samo nekoliko pojedinosti bez provjere izvornika, Tadija Smičiklas et alii, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, 18 sv. (Zagreb, 1904-1990), sv. 3: 426, br. 370. Nažalost, Wenzelovo izdanje obiluje pogreškama i propustima, naročito u transkripciji nelatinskih toponima.

²⁴ Jedan je svjedok i neki komes/župan Andrija, ali se ne kaže koje županije. Čini se da nije bački, jer Mór Wertner, “Az Árpádkori megyei tisztségviselő”, *Történelmi tár* 20 (1897), 445, navodi da je upravo 1234. na položaju bačkog župana Dimitrija od roda Csák smijenio Ladislav od roda Borsa, što doista ne ostavlja mnogo mjesta mogućem županu Andriji.

²⁵ Ostojić to ime “čita” kao Osuga, možda pomišljajući na primorsku riječ *osuga* ‘traka, vrpca’ (usp. Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 3 sv. (Zagreb, 1971-73), sv. 2: 573). Ako je posrijedi mađarsko ime, možda je u vezi s pridjevom *hosszú* ‘dugačak’.

U dosadašnjim povijesnotopografskim raščlambama toga dokumenta polazilo se uvijek od Wenzelovog izdanja njegovog teksta, koje je preuzeo i naš Smičiklas, ali kojega je točnost vrlo manjkava. Tako se u Wenzelovom izdanju i samo ime sporne zemlje u jednom slovu razlikuje od izvornika (*Zelbarouna*, umjesto izvornoga *Zelkarouna*); prva i općenita napomena o njezinu položaju, *ultra Drauam* ‘preko Drave’, kod Wenzela je transkribirana kao *ad Orauam* ‘kod Orljave’; a i u završnom opisu međa te zemlje ima dosta neprecizno transkribiranih imena.²⁶

Pri ubikaciji predmetne zemlje, istraživači su se oslonili na dva prepoznatljiva elementa: napomenu iz prvog dijela isprave prema kojoj je sporna zemlja *sita ad Orauam*, i na spomen vode *Pucur* u opisu njezinih međa. Te su ih činjenice odmah upućivale na kraj između Požege, Pakraca i Daruvara, odnosno na zapadni dio Požeškog (Slavonskog) gorja.²⁷ Tako Đuro Szabo kaže: “prema geografskom nazivlju bit će to kraj oko Zaila”.²⁸ Zaila ili Zajile su zaselak u gornjem toku potoka Bijele, koji se ondje zove Pakra, između Papuka i Ravne gore. Juraj Ćuk se slaže s takvom ubikacijom, nastojeći da identificira gotovo sve mjesne nazive što su spomenuti u opisu međa. S tim u vezi, *Oraua* iz isprave po Ćuku nije Orljava, nego “maleni Oraški potok, koji izvire ispod brda Lutoča u skupu Crnog vrha”.²⁹ Josip Buturac u svojim člancima o Požeštini ne spominje ovu ispravu kao ni zemlju *Zelbarouna* (*Zelkarouna*), kako među “nejasnim imenima”, tako ni među selima vlastelinstva Kamenska (Kamengrad), koje se nalazilo u sjeverozapadnom uglu Požeške županije.³⁰ No, u posmrtno objavljenoj zbirci građe Buturac prihvaća Ćukovo (odnosno Szabino) mišljenje da je posrijedi selo Zajile, iako u

²⁶ Prvi se poslije Wenzela izvornikom te listine pozabavio Pál Engel, ponudivši točne, ili u svakom slučaju točnije, transkripcije u svojoj srednjovjekovnoj topografiji Požeške županije, s. v. *Szelkaróna* (rpk. pripremljen za zaključni, peti svezak temeljnog priručnika Györgya Györfőfya, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, sv. 1-4... (Budapest, 1963-98)). Glede ključnog Engelova ispravka *ad Orauam* (Wenzel) > *ultra Drauam* (3. redak u izvorniku listine), prva je riječ u listini umrljana pa tu uglavnom treba vjerovati Engelovu pregledu samog izvornika, a za drugu riječ nema nikakve dvojbe da doista glasi *Drauam*, a ne *Orauam* (treba usporediti veliko početno slovo D u imenu *Daniel* u 6. retku). Što se pak tiče imena *Zelkarouna*, treba primijetiti da je već u rukopisnom registru koji je u neko novije vrijeme zabilježen na poleđini listine to ime pročitano kao *Zelbarovna*.

²⁷ Smičiklas et alii, *Codex*, 3: 508, tumači *Grab* kao “Grabarje?”, misleći zacijelo na Grabarje između Pleternice i Kutjeva (a ne ono kod Broda).

²⁸ Gjuro Szabo, “Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj (Sv. Jelena de Podborje, Bijela, Rudin)”, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* n. s. 9 (1907), 204.

²⁹ Juraj Ćuk, “Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka” (2. dio), *Rad JAZU* 231 (1925), 38-39.

³⁰ Josip Buturac, “Naselja Požeštine u kasnom srednjem vijeku”, *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 2/1 (1963), posebno 22-25. Ništa novo u vezi s tim ne daje ni isti, “Plemićke obitelji i njihovi posjedi ili gospoštije u požeškom kraju od XIII - XVI stoljeća”, *Požeški zbornik* 5 (1984), 13-28.

isti mah, nasuprot Ćuku, kaže da je *Zelbarouna* bila “zemlja oko gornje Orljave”.³¹

Szabo je pri interpretaciji topografskog sadržaja listine iz 1234. imao na umu ranije rekonstrukcije Dezsőa Csánkija, koji je prvi temeljitije proučio srednjovjekovnu hidrografiju današnje zapadne Slavonije. Ključno je Csánkijevo otkriće kod toga bilo da se pod srednjovjekovnim imenom Peker ili Pukur krije današnji potok Bijela, a ne, kao što bi se u prvi mah pomislilo, današnja Pakra, koja se u srednjem vijeku zvala Pekrec ili Pukruc. Neki tragovi toga starijeg onomastičkog stanja sačuvali su se do danas: u svom gornjem toku, do visine sela Bijela, potok Bijela zove se i dandanas Pakra, uza nj stoji srpskopravoslavni manastir Pakra, a s desne (sjeverne) strane gornjeg toka Bijele nalazimo i selo po imenu Pakrani. Istodobno, ime grada Pakraca (srednjovjekovnog Pekreca) svojim deminutivnim likom još uvijek čuva staro ime rječice na kojoj leži. Današnja rječica Bijela, to jest srednjovjekovni Peker ili Pakar (zapisani oblik *Pukur* vjerojatno odgovara mađarskoj inačici imena koja je glasila Pökör), izvire kod Starog Zvečeva na zapadnom Papuku i teče između Papuka na sjeveru i Ravne gore na jugu, potom kroz Sirač i pokraj Badljevine sve do nadomak Banove Jaruge, gdje se ulijeva u današnju Pakru. U srednjem se vijeku, naprotiv, držalo da ta potonja utječe u Bijelu (tadašnji Peker); zato ju se i zvalo umanjenim imenom, Pekrec ili Pakrac (mađarski i Pökröc). Taj južniji vodotok, Pekrec ili današnja Pakra, izvire na južnoj strani Ravne gore ispod vrha Metla i teče također uglavnom na zapad, između Ravne gore i Pakračke gore na sjeveru i pristranaka Psunja na jugu, pokraj Dragovića, kroz Pakrac i Lipik, a otud ravnijim predjelom prema Savi. U njihovu gornjem toku, stari Peker (Bijelu) dijeli od starog Pekreca (Pakre) čitava Ravna gora i oko 8 km pravocrtne udaljenosti.³²

Znajući, dakle, da je *aqua Pucur* iz opisa međa u listini iz 1234. isto što i današnji potok Bijela, Szabo je pretpostavio da *terra Zelbarouna* (tj. zapravo *Zelkarouna*) odgovara današnjem zaseoku Zajile južno od najgornjeg toka Bijele, koja se ondje i danas zove Pakra. Szabo je pritom šutke zaobišao navod da se ta zemlja nalazi *ad Orauam*, što bi, kad bi bilo točno, teško moglo značiti nešto drugo nego “na Orljavi” ili “kraj Orljave”. Ćukov prijedlog da bi to zapravo bio neki mali Oraški potok posve je neprihvatljiv, jer je iz navoda u listini jasno da se tu mora raditi o općenitijoj i otprve prepoz-

³¹ Josip Buturac, *Pisani spomenici Požege i okolice 1210-1536*. (Jastrebarsko, 1995), 14.

³² Pionirsku rekonstrukciju zapadnoslavonske hidrografije u srednjem vijeku v. u Dezső Csánki, *Kőrösmegye a XV-ik században*. Értékezések a történeti tudományok köréből, sv. 15, br. 12 (Budapest, 1893), 34-6. Đuro Szabo, “Prilozi za povjesnu topografiju požeške županije”, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva* n. s. 11 (1911), 55, sažima pitanje o Pakri i Bijeli ovako: “Ime Pakrac (Puchruch, Pucruz) je ime potoka, uz koji Pakrac leži t.j. Pakra je u srednjem vijeku današnja Bijela, a deminutiv Pakrac ime je pritoka (današnja Pakra)”. Opširnije o svemu tome v. u Stanko Andrić, “Prilog srednjovjekovnoj topografiji i hidrografiji psunjskopapučkog kraja”, *Scrinia slavonica* 3 (2003), 73-7. Za današnju topografsku situaciju v. *Veliki atlas Hrvatske* (Zagreb, 2002), sekcije 48, 49, 70, 71, 72.

natljivoj odrednici položaja dotične zemlje. U nedavnom vlastitom prilogu tome povijesnotopografskom pitanju i sâm sam se bavio dvojbom kako je moguće da prema toj listini jedna od međa sporne zemlje bude *aqua Pucur* (Bijela), a da je se istodobno općenitije smješta “kod Orljave”, kad gornje tokove Bijele i Orljave dijeli čitava Ravna gora i oko 10 km zračne udaljenosti. U tom sam razmatranju pomišljao i na mogućnost da se ospori Csánkijeva identifikacija Peker = Bijela pa da se pretpostavi kako je *aqua Pucur* u ovom slučaju ipak isto što i današnja Pakra (kao što je prije Csánkija mislio Tivadar Ortway), koja se u svom najgornjem toku približava Orljavi na samo 2 km. Tu sam mogućnost ipak otklonio jer je istovjetnost Pekera s Bijelom i Pekreca s Pakrom pouzdano potkrijepljena mnogim srednjovjekovnim izvorima. Ostao mi je tako jedino zaključak da je *Zelbarouna* (zapravo *Zelkarouna*), ležeći na južnoj strani gornjeg toka Bijele, dopirala dovoljno blizu Orljavi da bi je se moglo smatrati dijelom “područja ‘uz Orljavu’ u sklopu predodžbe za koju je Orjava bila najvažniji vodotok čitavog tog gorskog dijela dravsko-savskog međurječja”.³³

Sva su ta domišljanja suvišna sada kad znamo da se u listini iz 1234. Orjava uopće ne spominje i da je njezina pojava u tome tekstu samo rezultat pogrešnog čitanja mjesta koje zapravo glasi *ultra Drauam* ‘preko Drave’. Srvajnjivanje s izvornikom listine pokazalo je, osim toga, i da ime sporne zemlje ne glasi *Zelbarouna*, pa tako otpada i mogućnost njegova tumačenja kao semantički zanimljive mađarske složenice *szél-borona* ‘granična brana’.³⁴ Točno čitanje toga imena u listini glasi *Zelkarouna*.

Takvo čitanje potvrđuje još jedan zapis istog imena u listini na koju je tek nedavno vraćena pozornost. Riječ je o kupoprodajnoj potvrđnici pečuskog kaptola od travnja 1232. Prema njoj je kaločki nadbiskup Ugrin za 50 maraka prodao požeškom županu Ivanki zemlju zvanu *Scelkarona*, koju je ranije bio kupio za 29 maraka od Budurovih sinova Jakora (*Jacor*), Kuzme i Petka. Opis međa prodane zemlje unekoliko se razlikuje od onog iz 1234, ali je očito da se odnosi na istovjetan zemljišni opseg. I tu međa započinje od Kamenih brda (*in monte qui dicitur Quemennaburda*), s kojih se spušta na sjever do potoka *Peker*, koji potom slijedi uzvodno. Na istočnoj strani navodi se kao susjed neki Vuko (*Wlko*), gradukmet požeške utvrde.³⁵

³³ Andrić, “Prilog”, 83-8, 93.

³⁴ To sam tumačenje predložio u “Prilog”, 85-7.

³⁵ Mađarski državni arhiv u Budimpešti, DL. 86817. Tekst je objavio László Koszta, “A pécsi székeskáptalan Árpád-kori hiteleshelyi tevékenységének kiadatlan levelei”, *Baranyai helytörténetírás* [22] (Pécs, 1989), 15, br. 2. Izvatke donosi i Engel u Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország*, sv. 5 (u pripremi), poglavlje Požeška županija, s. v. Szelkaróna. To je jedna od najstarijih sačuvanih listina koje je izdao Pečuški kaptol kao vjerodostojno mjesto: usp. László Koszta, *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214-1353)*. [Tanulmányok Pécs történetéből, sv. 4] (Pécs, 1998), 183, 263.

Taj potonji podatak omogućuje nam da tu listinu postavimo u točan kronološki odnos prema još jednoj povelji pečušskog kaptola koja se tiče istog područja, a izdana je također u travnju 1232. To je potvrda o kupoprodaji zemalja *Bedeč* i *Terpyn*. Kupac je Ivanka Abrahamov od roda *Sudan*, a među četvoricom prodavača javlja se i Vuko (*Wolko*). Prodaja je obavljena “uz svjedočenje i privolu gospodina Ugrina, kaločkog nadbiskupa”.³⁶

Sve tri prikazane isprave – dvije pečuške od travnja 1232. i jedna nadbiskupa Ugrina iz 1234. – tvore čvrstu sadržajnu cjelinu unutar koje se svaku od njih potpunije i točnije razumijeva. Topografske potankosti takve njihove interpretacije moraju ovom prigodom ostati po strani. Ograničujemo se na glavni sadržaj listina. Nadbiskup Ugrin kupio je, vjerojatno tijekom 1220-ih, od trojice Budurovih sinova zemlju Szelkarónu (ime je po svemu sudeći mađarska složenica), koju je potom 1232. prodao požeškom županu Ivanki, zaradivši na razlici čak 21 marku. Malo poslije isti je Ivanka kupio dvije zemlje u istočnom susjedstvu Szelkaróne (da je to bilo poslije slijedi otud što se kod prodaje Szelkaróne kao njezin istočni susjed još uvijek navodi jedan od prodavača tih zemalja). Kada se, pak, 1234. opat samostana Grab, kojemu su Budurovi sinovi bili patroni, pobunio što je Szelkaróna dospjela u ruke Ivanki Abrahamovom, tada su dvojica od tih patrona posvjedočila da su ih oni prodali Ivanki pa je opat izgubio tužbu podignutu pred nadbiskupom Ugrinom. Zanimljivo je da, nasuprot toj tvrdnji iz 1234, iz ranijeg vrela sada znamo da Budurovi sinovi nisu Szelkarónu prodali izravno Ivanki, nego je u tome, najprije kao kupac a potom kao prodavač, posredovao sam nadbiskup Ugrin.

Već je rečeno da su o položaju zemlje Szelkaróne hrvatski istraživači uglavnom suglasno prosudili da odgovara okolici Zajila s lijeve (južne) strane najgornjeg toka Bijele (ondje zvane Pakra). U svojoj povijesnoj geografiji Požeške županije u doba Arpadovića, u dovršenju koje ga je pretekla smrt, Pál Engel je iznio drukčije mišljenje.³⁷ On je svoju ubikaciju oslonio u prvom redu na posjed zvan Bedeč (*Bedeč*) koji spominje više vrela iz 13. stoljeća, između ostalih i dva ovdje razmotrena iz 1232. i 1234, iz kojih se razabire da se Bedeč nalazi u istočnom susjedstvu Szelkaróne. Bedeč bi, prema Engelu, trebao odgovarati današnjim dvama zaseocima Budićima (Malim i Velikim) s lijeve strane najgornjeg toka Pakre. Szelkaróna bi, prema tome, ležala zapadno od Budića, dakle otprilike u okolici današnjih sela Ožegovci i Branešci. Pravocrtna udaljenost od Budića do Zajila nije velika (oko 7 km), ali ih dijeli bilo Ravne gore što se pruža u smjeru istok-zapad razdvajajući slijev Bijele na sjeveru od slijeva Pakre i Orljave na jugu. To je tako izrazita razdjelnica da se ne može pomišljati na izmirenje dviju različitih ubikacija.

³⁶ Smičiklas et alii, *Codex*, sv. 3: 357-8, br. 311 (prema ranijem Wenzelovu izdanju). Tekst je sačuvan u prijepisu istoga pečušskog kaptola iz 1248. (MDA, DL. 86828).

³⁷ Engel u Györfy, *Az Árpád-kori Magyarország*, sv. 5 (u pripremi), poglavlje Požeška županija, s. v. Bedecs i Szelkaróna.

Problem iziskuje potanku topografsku analizu, ali se i bez nje čini da je rješenje sa Zajilama topografski suvislije. Ponajprije, Engelova ubikacija zanemaruje vrlo pouzdano utvrđenu povijesnu činjenicu da srednjovjekovni Peker (Pukur) nije današnja Pakra, nego današnja Bijela. Osim toga, najopćenitije obilježje položaja Szelkaróne – to da je s juga omeđuju “Kamena brda”, a sa sjevera vodotok Peker – teško je ili nemoguće uklopiti u okoliš gornjeg toka Pakre, između ostalog i zato što bi u tom slučaju bio neobjašnjiv izostanak spomena obližnje Orljave, pogotovo u opisima zapadnih susjeda Szelkaróne. Nasuprot tome, smještaj Szelkaróne na područje Zajila omogućuje da se Kamena brda lako identificiraju kao današnja Ravna gora (osobito njezino središnje bilo između vrhova Veliki Javornik i Čučevo), kao i da se još jednom potvrdi kako je vodotok Peker isto što i današnja Bijela. U srednjovjekovnom izvornom gradivu, takav položaj Szelkaróne potkrepljuje i listina o posjedima opatije Rudine iz 1349, o kojoj će biti riječi niže.

U ispravi iz 1234. navodi se da početni međaš na Kamenim brdima odvaja spornu zemlju Szelkarónu od neke “zemlje samostana Grab”. To će reći da je samostan u tome kraju prvotno imao barem dva različita posjeda. Upućuje li išta na zaključak da se i sâm samostan nalazio u blizini? Iako ovdašnji samostani obično nisu imali udaljenih posjeda, to pravilo ima iznimaka. Primjerice, samostan svetog Dimitrija iz Mitrovice (bazilijanski ili benediktinski) imao je posjed kod Kanjiže na Tisi.³⁸ U svakom slučaju, izraz *terra ecclesie de Grab* govori samo o još jednom posjedu i ne kaže zapravo ništa o položaju samostana, koji se mogao nalaziti bilo gdje.

3) Najstarija isprava: podaci o prvim patronima samostana

Osim opisa položaja sporne zemlje, drugi elementi u sadržaju isprave iz 1234. također pokazuju da se sve odvija u psunjsko-papučkom kraju. Posebno je u tom kontekstu zanimljiv podatak o patronima samostana, Jakovu i Petki, sinovima Budura. Rodoslovna istraživanja utvrdila su da oni pripadaju “rodu (bana) Tibolda” ili Tiboldovićima. Njihov predak i rodonačelnik Tibold, ili izvornije Teobald, spominje se u kronici Šimuna de Kéza kao *comes Tiboldus de Fanberg/Samberg qui Grauu Tibold est vocatus*. Po Kézi, taj je Tibold došao u Ugarsku još u doba kneza Gejze, dakle u 10. stoljeću. Kéza dodaje da se njegovi potomci skraćeno zovu *Grauu*, a jedna njihova grana su plemići od Babócsa (*de Bobocha*). Grad iz kojeg je Tibold prema Kézi došao vjerojatno je Schaumburg u Gornjoj Austriji ili pak Pfanberg u sjevernoj Štajerskoj. Babócsa na Dravi, u Somodskoj županiji,

³⁸ Kako su onodobni samostani dolazili u posjed vrlo udaljenih zemljišta svjedoči npr. oporuka kojom je neki Paris Aleksandrov 1266. ostavio posjed *Bencench* (*Benčenci, sjeverno od Koroda) u Vukovskoj županiji ženskom dominikanskom samostanu na dunavskom otoku kod Budima, današnjem Margitszigetu. V. Josephus Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, 6 sv. (Posonii-Pestini, 1782-1806), sv. 2: 205-7.

prvi je i matični posjed tog roda u Ugarskoj.³⁹ Još jedan Teobald-Tibold javlja se kao šomodski župan u vrijeme kralja Kolomana (1095-1116), pa nije isključeno da je on stvarni začetnik roda, a da je Kézina vijest djelomice legendarna.⁴⁰ Nadimak *Grauu* koji po Kézi nose Tiboldovi potomci nije potvrđen u ispravama, ali se zato među njima javlja osobno ime Grab i Garab. Ovo je, pak, nastalo upravo preoblikom njemačkog naslova *Grave / Grafe*.⁴¹

Patroni samostana Grab, Budurovi sinovi Jakov i Petka, javljaju se i u ključnoj ispravi za ranu povijest toga roda, koju je 1231. izdao pečuški kapitol.⁴² Tu se dokumentira dioba posjeda koju je poslije Budurove smrti uglavilo njegovih šest sinova. Trojica starijih, Jakov, Kuzma i Petka, dobili su vlastelinstva Babócsu preko Drave te Toplicu, to jest kraj oko današnjeg Daruvara. Trojici mlađih pripalo je, uz ostalo, vlastelinstvo *Scincha* – mađarski Szencse, hrvatski Svetačje ili, po Bösendorferu, Zenišće – a to je, kako pokazuju kasniji izvori, kraj oko Bijeke Stijene i Okučana. Od tih potonjih potekla je porodica Svetačkih (lat. *de Zynche* ili slično, mađ. Szencsei). Po tome se mjesnom imenu nazivao i jugoistočni arhidakonat Zagrebačke biskupije na granici s Pečuškom, koji je uključivao okolicu današnjih mjesta Daruvara, Pakraca, Novske i Okučana.⁴³

S ocrtanim se prostornim razmještajem posjedâ što su ih držale dvije grane roda Tibold može dovesti u vezu jedna pojedinost iz presude o zemlji Szelkaróni iz 1234. Ondje su braća Jakov i Petka položaj te zemlje opisali općenitim izričajem “preko Drave”. Točka motrišta im je prema tome sjeverno od Drave. Posjedi koje ondje drže važniji su im i zacijelo stariji od onih južno od Drave. Ipak, ne možemo biti posve sigurni koliko je taj izričaj odraz njihova osobnog gledanja na položaj obiteljskih posjeda, a koliko usvajanje općenitoga ugarskog zemljopisnog pojmovlja prema kojem se “prekodravskima” smatraju krajevi što leže južno od Drave.

³⁹ “Simonis de Keza gesta Hungarorum”, prir. Alexander Domanovszky, u: *Scriptores rerum hungaricarum*, ur. Emericus Szentpétery, 2 sv. (Budapest, 1937-38), sv. 1: 188. Usp. Vjekoslav Klaić, “Plemići Svetački ili *nobiles de Zempche* (997-1719)”, *Rad JAZU* 199 (1913), 4-5; János Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3 sv. (Budapest, 1900-1), sv. 3: 97-101; Juraj Čuk, “Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka” (1. dio), *Rad JAZU* 229 (1924), 93-4; Thurocz, *Chronica Hungarorum. II: Commentarii*, sv. 1: 199.

⁴⁰ Klaić, “Plemići Svetački”, 6-7.

⁴¹ Sörös, *Az elenyészett*, 424; Antal Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* (Leipzig, 1901), 290, s. v. *garabius*.

⁴² Imre Nagy et alii, *Hazai okmánytár / Codex diplomaticus patrius*, 8 sv. (Győr-Budimpešta, 1865-1891), sv. 8: 27-28, br. 16. Usp. Klaić, “Plemići Svetački”, 7-8.

⁴³ Klaić, *ibid.*, rodoslov “Nobiles de genere Tyboldi bani”; Csánki, *Körösmegye*, 37-39, 78; Josip Buturac, “Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine”, *Starine JAZU* 59 (1984), 52-59.

Samo tri godine poslije diobe iz 1231. javljaju se dvojica starije braće, Jakov i Petka, kao patroni samostana Grab, i to očito pošto su to već bili neko vrijeme. Stoga je posve vjerojatno da je rod Tiboldovića stekao taj patronat dok je još bio jedinstven. To je upravo nesumnjivo ako je taj rod i osnovao samostan, a po svemu sudeći jest: tome u prilog govori samo ime samostana. Iz jedne isprave iz 1250. poznato je da je spomenuti Petka imao sina koji se zvao Garab.⁴⁴ Te su okolnosti navele povjesničare da s rodom Tiboldovića kao mogućeg istaknutog pretka povežu još jednog Graba: šomođskog župana koji se spominje uz kralja Ladislava (1077-95), palatina i nekoliko crkvenih velikodostojnika prigodom osnutka Zagrebačke biskupije. Doista, sve govori u prilog takvoj pretpostavci. Otud je uvjerljiva i Klaićeva ideja da je možda baš taj župan Grab dobio od kralja za svoj rod prve posjede u Slavoniji, naime spomenutu Toplicu i Svetačje.⁴⁵ Klaić dalje pretpostavlja da je upravo on osnovao samostan što se (po njemu) prozvao Grab, a toj pretpostavci sklon je i Sörös.⁴⁶ To bi bilo u skladu sa čestom pojavom da se samostani nazivaju po osnivaču. No, pretpostavka se ne može smatrati dokazanom. I dalje je moguće da samostan nije bio prozvan po imenu pojedinca, nego po "nadimku" Grauu/Grab/Garab, što ga je – prema kroničaru Kézi – nosio cijeli rod.⁴⁷

Važna razlika između Klaića i Sörösa javlja se u daljnjoj razradi iste pretpostavke. Klaić pomišlja da je župan Grab osnovao svoj samostan na stečnom posjedu u Slavoniji, a kako je ondje kasnije poznat samostan Bijela kod Daruvara i kako se k tome u ispravama iz 14. stoljeća javlja izričaj *Bela sive Grab*, to prema Klaiću znači da je Grab bilo samo drugo, starije ime samostana Bijela. Niz elemenata tako se složio u dosta uvjerljivu i suvislu rekonstrukciju: šomođski župan Grab koji koncem 11. stoljeća dolazi u Slavoniju; Tiboldovo potomstvo zvano *Grauu*, među kojim se javlja ime Grab/Garáb i koje je patron samostana Grab, a ima posjede oko Daruvara i Pakraca, kao i u Šomođskoj županiji; kasnije potvrđeno postojanje samostana Bijela, kao i činjenica da je samostan Grab imao posjede u blizini; izričaj *Bela sive Grab*, koji se nalazi u ispravama 14. stoljeća. Sve je to ukazivalo na mogućnost da su Bijela i Grab/Garáb zapravo jedan te isti samostan, koji je osnovao

⁴⁴ Smičiklas et alii, *Codex*, 4: 418, br. 363; usp. Klaić, "Plemići Svetački", 8, 10.

⁴⁵ Klaić, "Plemići Svetački", 6. Ispravu o osnutku zagrebačke biskupije v. u Smičiklas et alii, *Codex*, 1: 202-203, br. 162, i isto, 2: 42-43, br. 42.

⁴⁶ Sörös, *Az elenyészett*, 424. Klaićevu hipotezu preuzima Juraj Čuk, "Pripadnost nekih ugarskih županija hrvatskome kraljevstvu u XII. i XIII. vijeku", *Vjesnik Zemaljskog arkiva* 16 (1914), 187; isti, "Požeško plemstvo" (2. dio), 38.

⁴⁷ Naravno, moguće je i to da ime samostana G(a)rab nije ni u kakvoj vezi s nadimkom izvedenim od njemačkog naslova *Grave*, nego da je posrijedi slavenska riječ *grab* (vrsta bje-logoričnog stabla). Lajos Kiss, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* (Budapest, 1978), 232, primjerice predlaže tu potonju etimologiju za toponim Garáb u sjevernoj Mađarskoj. Manje sigurno u to isti, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, 2 sv. (Budapest, 1988), sv. 1: 497, s. v. Garáb.

Tiboldov rod pošto se iz Šomođske županije proširio i u Slavoniju kada je, oko prijeloma 11. i 12. st., stekao u njoj posjede.⁴⁸

No, takvo poistovjećivanje stvara nezanemarive teškoće, kao što će se vidjeti u kasnijim izvorima. Već u vezi s ispravom iz 1234. nameće se pitanje zašto spor između “grapskog” opata i kupca njegove zemlje rješava kaločki nadbiskup, i to po svemu sudeći u Baču. Doduše, tu se ponovno javlja okolnost koja kao da sve okreće u prilog istovjetnosti Bijela = Grab. Naime, nadbiskup Ugrin od roda Csák bio je, svakako već prije 1227, vlasnik požeške tvrđave i pripadnih posjeda te je sve do oko 1235. bio vjerojatno najutjecajnija osoba u toj županiji, premda je ona u crkvenom pogledu spadala u Pečušku biskupiju i nije čak ni graničila s Kaločkom nadbiskupijom. Između ostalog, Ugrin je tu 1232. osnovao i cistercitski samostan u Kutjevu.⁴⁹ Prema tome, moguće je da je Ugrin ovaj spor rješavao ne toliko kao kaločki nadbiskup, koliko kao gospodar Požege.⁵⁰ Pa ipak Ugrinova prisutnost u Požegi ne može poljuljati argumente u prilog smještanja opatije Grab na tlo Kaločke nadbiskupije. Ponajprije, Ugrin se u intitulaciji isprave izričito predstavlja kao kaločki nadbiskup (i kraljev kancelar), bez ikakva spomena vlasti u Požegi. Povrh toga, ako bi Grab doista bio istovjetan Bijeli, nalazio bi se u Zagrebačkoj biskupiji i Križevačkoj županiji (kojima je kasnije Bijela pouzdano pripadala), a ne u Pečuškoj biskupiji i Požeškoj županiji, što znači da Ugrin ni kao gospodar Požege ne bi ondje bio nadležan. Štoviše, i sporna zemlja Szelkaróna nalazila se na samoj granici tih dviju biskupija i županija pa njezina pripadnost, barem prije no što ju je Ivanka Velički pripojio svome posjedu Bedeču, nije posve jasna. Ostaje, dakle, otvoreno pitanje je li se opat Graba obratio kaločkom nadbiskupu u prvom redu kao poglavaru područja na kojemu se i sam nalazio, ili pak kao utjecajnoj osobi u Požeškoj županiji koja je, k tome, bila upletena u kupoprodaju sporne opatove zemlje. Ni u slučaju da je to drugo bilo posrijedi, ništa ne dokazuje da je opatija Grab stajala upravo na mjestu kasnije Bijele.

Mnogi kasniji izvori pokazat će da o istovjetnosti Graba i Bijele kakvu su zamišljali Klaić i drugi hrvatski povjesnici ne može biti ni govora. Osim drugih okolnosti o kojima će još biti riječi, svi izvori, do posljednjih u 15.

⁴⁸ Klaić, “Plemići Svetački”, 6; Szabo, “Tri benediktinske”, 204; Ostojić, *Benediktinci*, 3: 55; Čuk, “Požeško plemstvo” (2. dio), 38. Od tih autora jedino Čuk bez ikakve zadržke usvaja tu pretpostavku.

⁴⁹ Usp. Čuk, *ibid.* 101; Josip Adamček, “Požega i požeška županija u srednjem vijeku”, u: Ive Mažuran (ur.), *Požega 1227-1977* (Slavonska Požega, 1977), 111; Buturac, *Pisani spomenici*, 15-17.

⁵⁰ Čuk, *ibid.* 38, čak tvrdi da su se u to vrijeme međe Požeške županije protezale dalje na zapad, obuhvaćajući i posjede Tiboldovića i one samostana Bijela, a dokaz mu je “što je tadašnji požeški župan, kaločki nadbiskup Ugrin od roda Čakâ, vršio nad njima svoju jurisdikciju”. Tu tvrdnju, uključujući i nedokazano mišljenje da je nadbiskup Ugrin bio požeški župan, preuzima i Buturac, *Pisani spomenici*, 14. No, to je zapravo nevaljala kružna argumentacija koju ne podupire nikakav drugi izvor.

stoljeću, ponavljaju da je samostan Grab pripadao Kaločkoj nadbiskupiji, a jedan od njih (iz 1366) dosta jasno upućuje na to da se nalazio u Srijemu, makar da to ne kaže posve izričito. Uzmemo li, dakle, da se samostan nalazio u Srijemu, na području današnjeg sela Grabova, možemo ovdje izvesti neka zaključna razmišljanja o njegovu osnutku i osnivačima.

Rod Tibold, koji se vjerojatno zvao i *Grauu*, odnosno Grab, osnovao je taj samostan, ili stekao patronat nad njime, daleko od svojih glavnih poznatih posjeda (Babócsa, Toplica, Svetačje). To je, svakako, neobično. Ni isprava o diobi iz 1231. niti ikoji poznati kasniji izvor ne govori o kakvom posjedu roda Tibold u Srijemu. Važno je i to da diobna isprava iz 1231. ne spominje ni patronat nad samostanom Grab. Otud treba zaključiti ne samo to da taj samostan nije ležao na posjedima Budurovih sinova zapadno od Slavenskog gorja, nego i da patronat nad njime nije spadao među Budurova dobra koja su ostala njegovim sinovima. A ipak se samo tri godine kasnije neki od njih, oni koji su dobili vlastelinstva Toplicu i Babócsu, javljaju kao patroni Graba. Otud bi se moglo pretpostaviti da su oni taj patronat stekli po nekoj drugoj osnovi, bilo prije ili poslije diobe iz 1231. Pretpostavka da samostan Grab uopće nije utemeljio rod Tibold objasnila bi njegov položaj u Srijemu, daleko od svih poznatih posjeda tog roda. No, samo ime samostana Grab upućuje na suprotno, jer je jezički srodno s pridjevkom toga roda, odnosno istovjetno osobnom imenu što se barem jednom posvjedočeno javlja unutar njega. Ta podudarnost teško može biti puka slučajnost.

Zasad se mogu predložiti dva alternativna objašnjenja tih naizgled protuslovnih podataka. Prva mogućnost: Tiboldov rod zaista je utemeljio samostan koji se po njemu prozvao Grab na nekom svojem posjedu u Srijemu o kojem se inače ne zna ništa. Taj srijemski posjed u tom je slučaju pripadao nekom nepoznatom ogranku roda, rođacima Budurovih sinova koji provode poznatu diobu iz 1231, ili je pripadao čitavom rodu pa se dioba nije odnosila na nj. Neki od Budurovih sinova, gospodari Toplice i Babócsu, javljaju se 1234. kao patroni samostana zato što je srijemska grana roda izumrla pa su patronat naslijedili upravo oni; ili pak zato – što se čini vjerojatnije – jer su baš oni prodajom samostanske zemlje iz sastava svoga imanja izazvali spor sa samostanom, nad kojim je patronat inače držao cijeli rod. Druga je mogućnost da je samostan u Grabovu u Srijemu utemeljio neki drugi, nepoznati rod (koji je ondje imao posjede), a da ga je rod Tibold stekao naknadno te je pritom i ime samostana promijenjeno u *Grab*. Kao donekle sličan primjer takve promjene imena samostana u vezi s promjenom njegovih patrona može se navesti benediktinski samostan u Nuštru, koji se na prijelomu 14. i 15. stoljeća naziva Berzétemonostora, a inače se obično zvao Monostor ili, ranije, “vukovski samostan”. Što se od toga zapravo dogodilo, ostat će zagonetka dok se eventualno ne pronađu ili ne uoče novi relevantni izvori.

4) Samostanski posjed pokraj zemalja Ivanke Veličkoga

Kupac zemlje Szelkaróne iz 1232, kojeg je grabovski opat dvije godine kasnije krivo optužio za njezino prisvajanje, za svoje je doba razmjerno dobro poznata povijesna osoba. Požeški župan Ivanka Abrahamov od roda *Sudan* bio je predak dugovjeke porodice Veličkih. Ime roda *Sudan* nema veze s hrvatskim riječima *sud* i *suditi*, kako je mislio Ćuk, nego se bolje tumači kao zapis mađarskog imena *Zsadány*, a ovo je opet načinjeno prema (zapadno)slavenskom imenu *Ždan*. Osim požeške, poznate su grane roda *Zsadány/Ždan* i drugdje u Ugarskoj.⁵¹

Osim Szelkaróne i Bedeča, Ivanka je stekao i druge posjede u južnom podnožju Papuka i Krndije, od kojih mu je glavni bila Velika, gdje je “o vlastitom trošku” podigao utvrdu. Potonju pojedinost doznajemo iz listine kralja Bele IV od 5. srpnja 1250, kojom su Ivanki potvrđena posjednička prava na četiri velika posjeda u Požeškoj županiji i na dva u Šomođskoj.⁵² Jedan je od požeških posjeda bio Bedeč, koji je Ivanka također kupio 1232. i koji se 1234. spominje u istočnom susjedstvu Szelkaróne.

Iz opisa međâ posjeda Bedeča koji donosi potvrđnica iz 1250. jasno je da je Ivanka tome posjedu pripojio i susjednu Szelkarónu, koja se stoga u potvrđnici poimence niti ne spominje. Taj veliki posjedovni sklop s juga je omeđivalo bilo Ravne gore – koja se na istoku zove Crkvenik, a na zapadu Kamena brda – a sa sjevera gornji tok Pekera, tj. Bijele, i neki vrhunci zapadnog Papuka. Dio Ravne gore koji se prema toj listini zove Kamenim brdima stajao je, dakle, na jugozapadnom uglu toga velikog imanja Ivanke Abrahamovog. Tu se nalazila tromeda u kojoj su se doticala tri posjeda: Ivankin Bedeč (sa Szelkarónom), zemlja samostana Rudine i zemlja samostana Graba.⁵³ Što se tiče samostana Grab, za tu topografsku činjenicu znamo zapravo već iz listine iz 1234. Prema njoj su na Kamenim brdima međašile “zemlja crkve u Grabu” i prodana Szelkaróna. Isto to je ovdje ponovljeno, samo što se Szelkaróna sada računa kao sastavni dio posjeda Bedeča.⁵⁴ Posjed rudinskog samostana, pak, nesumnjivo odgovara njegovoj

⁵¹ Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, sv. 3: 157-9; Ćuk, “Požeško plemstvo” (1. dio), 87-8, i (2. dio), 61-2; Buturac, “Plemićke obitelji”, 15-16; Kiss, *Földrajzi nevek*, sv. 2: 813, s.v. *Zsadány*; Engel, *Magyarország*, sv. 1: 456; sv. 2: 256, 265. Uz to v. i Stanko Andrić, Hrvoje Potrebića, Darko Vitek i Milan Vrbanus, *Povijest Papuka* (u pripremi).

⁵² Mađarski državni arhiv, DL. 107939. Listinu je u cijelosti objavio Imre Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica / Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, knj. I-II u više sv., potonja tri prir. Iván Borsa (Budapest, 1923-1987), sv. I/2: 281-5, br. 927.

⁵³ *usque ad locum nomine Kemennaburda, et ibi conmetantur terre dicti Joance comitis, scilicet terra monasterii de Rodina ac monasterii de Grab* (Szentpétery, *Regesta regum*, sv. I/2: 284).

⁵⁴ Činjenicu da je prema opisu međa iz 1250. Szelkaróna uklopljena u posjed Bedeč uočio je i Engel u Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország*, sv. 5 (u pripremi), poglavlje Požeška županija, s. v. Bedecs.

zemlji Zelni o kojoj govori listina iz 1349. i koja se sterala između Pekreca (današnje Pakre) i Ravne gore.

5) Zamolba beogradskog biskupa Pavla

Poslije isprave iz 1250. proteklo je gotovo tričetvrt stoljeća bez ikakva sačuvanog spomena samostana sv. Margarete u Grabovu. Kada je papa Ivan XXII. u Avignonu 4. listopada 1319. dodijelio arhidakonat Vašku magistru Martinu Matijinu, za njegovo uvođenje u tu službu ovlastio je trojicu crkvenih dostojanstvenika: opate samostana Grab i Toplica (Topusko) te prepozita crkve sv. Marije u Vaški, koji se nalaze u Kaločkoj odnosno Zagrebačkoj dijecezi. Budući da su Topusko i Vaška pripadali Zagrebačkoj biskupiji, tim se dokumentom potvrđuje pripadnost samostana Grab Kaločkoj nadbiskupiji. Imena trojice spomenutih poglavara nisu ubilježena.⁵⁵

Od istoga pape potječe i jedna mnogo zanimljivija isprava za povijest ovog samostana. Njome zapravo započinje niz od nekoliko važnih dokumenata, nastalih oko sredine 14. stoljeća, iz kojih crpimo ključne obavijesti o samostanu u Grabovu. Potrebno ih je stoga pažljivo pročitati, ne zanemarujući ni jednu pojedinost njihova sadržaja.

9. ožujka 1332. iz Avignona Ivan XXII. uputio je pismo⁵⁶ zagrebačkom biskupu (Ladislavu Koviljskom) i erdeljskom biskupu (Andriji Szécsiju) u kojem ih izvješćuje o molbi koju mu je podnio Pavao, biskup Beograda.⁵⁷ Ovaj se žali da su mu prihodi od biskupije, “koju su nažalost zaposjeli shizmatici”,

⁵⁵ *In e. m. Dilectis filiis ... Grab et ... de Thoplica monasteriorum abbatibus, ac ... preposito ecclesie s. Marie de Vasca, Colocensis et Zagrabiensis diocesium, mandatur ut eundem Martinum in corporalem possessionem huiusmodi archidiaconatus inducant et defendant* (Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 2 sv. (Romae, 1859-1860), sv. 1: 470, br. 713). Theiner je četvrtu godinu pontifikata Ivana XXII. pogrešno protumačio kao 1320. Prema Theineru je regist isprave donio Ivan Krstitelj Tkalčić, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae / Povjestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba*, 11 sv. (Zagreb, 1889-1905), sv. 1: 96-7, br. 112. Točnu dataciju v. u Guillaume Mollat i G. de Lesquen, *Jean XXII (1316-1334): Lettres communes*, 16 sv. (Paris, 1904-47), sv. 3: 10, br. 452; Gyula Kristó, *Anjou-kori oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*, 5 sv. (Budapest-Szeged, 1990-8), sv. 5: 231, br. 598.

⁵⁶ Theiner, *Vetera monumenta historica*, sv. 1: 549-50, br. 856.

⁵⁷ Taj potonji se u izvorniku naziva *Paulus episcopus Albensis in Ungaria*. Sörös, *Az elenyészett*, 425 i 461, misli da je to erdeljski biskup, ali to je svakako nemoguće, jer se erdeljski biskup već navodi kao adresat dotičnog pisma i to pod svojim uobičajenim naslovom, *episcopus Transilvanensis*. Ostojić, *Benediktinci*, sv. 3: 53 i bilj. 1 (u odjeljku o samostanu Bijela), ostavlja dvojbu neriješenom, uz opasku da Theiner misli kako je taj *episcopus Albensis* – stolnobiogradski biskup, a Eubel da je beogradski. Zapravo, Theiner nigdje ne tvrdi to što mu Ostojić pripisuje. Pridjev *Albensis* doista se u ugarskim ispravama u pravilu odnosi na grad *Alba Regalis*, to jest Stolni Biograd (Székesfehérvár), ali taj grad nije bio sjedište nikoje biskupije, nego je pripadao Vesprenskoj. Sve okolnosti, a i daljnji sadržaj papina pisma, nedvojbeno pokazuju da se u ovom slučaju *Albensis* odnosi na Beograd, koji se u srednjem vijeku zvao *Alba Bulgarica* ili *Nandoralba* (mađ. Nándorfehérvár). Inače, spomenuti Pavao

preslabi da podmiri troškove što ih ima kao tajnik kralja Karla Roberta, obavljajući za njega poslove po Ugarskoj i u Rimskoj kuriji. Zato moli papu da njegovoj biskupskoj menzi pridruži dva "crkvena mjesta, koja se u onim krajevima pučki nazivaju samostani" (*loca ecclesiastica, que monasteria in illis partibus vulgariter nuncupantur*). Prvo od tih "mjesta" jest "Bijela, koja je izravno podvrgnuta samostanu Grab, reda sv. Benedikta" (*Bela monasterio Grab ordinis sancti Benedicti immediate subiectum*). Drugo je *Clus*, to jest današnji Cluj (mađ. Kolozsvár), na koji polaže pravo ostrogonski nadbiskup. Oba ta "mjesta" pripadaju benediktinskom redu. Ona i rečeni samostan Grab nalaze se u zagrebačkoj, erdeljskoj i kaločkoj dijecezi. Kako se u izvornome tekstu pomno pazi na redosljed navođenja, jasno je da se u zagrebačkoj nalazi "mjesto" Bijela, u erdeljskoj "mjesto" Cluj, a u kaločkoj samostan Grab. Dalje se kaže da su spomenuta dva "mjesta" bez poglavara i da u njima nema nikakva života prema redovničkim pravilima. Postoji samo neki klerik iz ostrogonske dijeceze po imenu Stjepan, koji je prisvojio ta "mjesta", kao i mnoga druga istog reda. U onim krajevima svijet ga zove "ludi" ili "slaboumni opat" (*fatuus abbas*). On nosi monaški habit, ali se zapravo nije zavjetovao niti je primio svete redove. Ipak, spreman je prepustiti spomenuta dva "mjesta" biskupu Pavlu. Čini se da se te potonje tvrdnje o neredu i uzurpaciji tiču ne samo "mjesto" Bijela i Cluj, nego i samostana Grab. U nastavku papa ovlašćuje dvojicu biskupa pismoprimateca da "mjesta" Bijela i Cluj (*predicta de Bela et de Clus loca*) pridruže Pavlovoj biskupskoj menzi "doživotno" (*ad vitam eiusdem*), ukoliko je točno što je on iznio. Mogu pridružiti i samo jedno od njih, ako bi prihod s njega skupa s prihodom Beogradske biskupije bio dovoljan za biskupove potrebe. Ostatak teksta sadrži uobičajene odredbe i sankcije u vezi s uživanjem dodijeljenog dobra.

Prepričano je papinsko pismo samo početak nešto duljeg razvoja događaja, kao što će se vidjeti. Zasad primijetimo tek to da već ovaj dokument pokazuje kako o istovjetnosti Graba (Grabova) i Bijele ne može biti govora. Ta dva samostana ne samo da se nalaze u različitim biskupijama, Kaločkoj i Zagrebačkoj, nego je prvi nadređen drugome kao pravi samostan nečemu što je ovdje opisano kao *locus ecclesiasticus*. Daljnji će izvori baciti više svjetla na pitanje o čemu se tu zapravo radi.

6) Samozvani opat Stjepan

Daljnje vijesti slijede nakon pet godina. Novi papa, Benedikt XII, piše 15. listopada 1337. iz Avignona egerskom biskupu (Nikoli de Dörögd) o nekim neredima što su iskrsnuli u redovničkom životu u Ugarskoj.⁵⁸ Naime,

javlja se kao beogradski biskup od 1332. do 1339. i onda ponovno 1347; usp. Engel, *Magyarország*, sv. 1: 72. Više o tom kratkotrajnom pokušaju obnove Beogradske biskupije v. u *Istorija Beograda 1: stari, srednji i novi vek*, ur. Vasa Čubrilović (Beograd, 1974), posebno 152.

⁵⁸ Theiner, *Vetera monumenta historica*, sv. 1: 618-9, br. 928 = *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története*, ur. László Erdélyi, 12 sv. (Budapest, 1902-16), sv. 2: 386-7, br. 121.

na svoje veliko čuđenje dočuo je da ondje “neki otpadnici iz prosjačkih redova” neovlašteno prelaze u benediktinski red i na svoju ruku zauzimaju pojedine opatije, sebe nazivaju opatima i troše samostanske prihode kako im se prohtije. Kao posebnu sablazan papa navodi slučaj nekog Stjepana, koji uopće nije svećenik i koji se samovoljno prometnuo u benediktinca pa je tako zaposjeo četiri opatije: Bulcs i Bizere u Čanadskoj biskupiji, Garáb u Kaločkoj nadbiskupiji te Monyoród u Vackoj biskupiji (*Buls, Bissere, Garap et Mongerod monasteria eiusdem ordinis sancti Benedicti, Chenadiensis, Colocensis et Watiensis diocesium*). U tim samostanima nema redovnika, a uzurpator Stjepan sva njihova dobra koristi za svoje svjetovne potrebe, često skidajući benediktinski habit i držeći se kao laik, noseći oružje i vodeći razuzdan život. Očito je da se tu radi o onom istom Stjepanu koji se kao “slaboumni opat” spominje 1332.

No, osim toga, papa navodi još jedan sablažnjivi slučaj, u kojem se javlja i ranije spominjani beogradski biskup Pavao. On, za kojeg sada doznajemo da pripada redu augustinskih pustinjaka, bio je dobio u komendu benediktinsku opatiju Cluj i priorat Bijelu, koji se nalaze u Erdeljskoj, odnosno Zagrebačkoj biskupiji.⁵⁹ Nije se pobrinuo da u njima nastani redovnike niti je osobno ondje boravio, već je u njih smjestio svoje slugе, laike, i odao se svojevolumnu izrabljivanju imanja tih dviju redovničkih kuća. Čak ni kada je papa opozvao komendu (o čemu zasad nemamo posebnu ispravu), Pavao se nije okanio takvih zloraba.

Izloživši takvo stanje, papa prelazi na upute o tome što valja poduzeti. Samozvanog opata Stjepana, biskupa Pavla i ostale otpadnike treba odstraniti iz samostana koje su zaposjeli i kojima loše upravljaju. Oni također moraju samostanima vratiti sva prigrabljena dobra. U te samostane treba dovesti prikladan broj redovnika iz drugih samostana, koji će zasnovati nove zajednice i prema propisima izabrati dostojne poglavare. Pri tome je važno naglasiti da se u pismu neprestano ponavlja izričaj *monasteria et prioratus iam dicti* ili *ipsa monasteria et prioratus*. Ističe se, dakle, kategorijalna razlika

⁵⁹ U izvorniku stoji: *abbatiam in Cluswar et prioratum de Bela dicti ordinis sancti Benedicti, Albensis et Zagrabiensis diocesium*. Spomenuti Cluswar (danas Cluj, mađ. Kolozsvár) naveden je u pismu iz 1332. pod kraćim imenom Clus i smješten je u Erdeljsku (*Transilvanensis*) biskupiju, u kojoj se stvarno i nalazio. Otud zbunjuje što se sada kaže da je njegova biskupija *Albensis*. Središte Erdeljske biskupije doista se zvalo Alba Iulia (mađ. Gyulafehérvár, hrv. Erdeljski Biograd), ali ta se biskupija u ispravama redovito naziva *Transilvanensis*. Uporaba naziva *Albensis* za Erdeljsku biskupiju još je neočekivanija ako se ima na umu da je u tekstu netom spomenut *episcopus Albensis*, tj. beogradski biskup, pa je stoga zabuna neizbježna. Vjerojatno je zbog toga Sörös i pomislio da je ovdje riječ o erdeljskom, a ne o beogradskom biskupu. No, kako je već kazano, to je nemoguće jer je poznato da je 1320-56. erdeljski biskup bio Andrija Szécsi, a Sörösevo bi tumačenje k tome proizvelo proturječje u sadržaju isprave iz 1332. Prema tome, smještanje opatije Cluswar u *Albensis diocesis* zacijelo je rezultat pogreške sastavljača ili prepisivača pisma, možda uslijed nehitičnog ponavljanja pridjeva malo prije navedenog beogradskog biskupa. Sažetu povijest opatije u Cluju/Kolozsmnosteru v. u Levente F. Hervay, “A bencések és apátságaik története a közép-kori Magyarországon (Történeti katalógus)”, u: *Paradisum plantavit*, 497-8.

među redovničkim ustanovama navedenim u naraciji isprave. Dok je Bijela u Zagrebačkoj biskupiji priorat, sve ostale su pravi samostani ili opatije. U tome se vidi podudarnost s pismom iz 1332, ali i stanovita razlika.⁶⁰ I ondje je Bijela bila opisana kao nešto što nije pravi samostan, nego nekakav *locus ecclesiasticus*, podređen samostanu u Grabu. 1337. opisana je određenije, kao priorat, a podređenost Grabu ne spominje se. No, samim tim što je Bijela u to vrijeme priorat ukazuje se na njezinu ovisnost o nekom starijem, nadređenom samostanu. Osim novog svjetla koje baca na povijest benediktinskih samostana u Grabovu i Bijeli, taj je dokument zanimljiv i jer upućuje na krizu benediktinskog reda u Ugarskoj u ranom 14. stoljeću, kao i na ulogu koju su u toj krizi igrali prosjački redovi, ali i na nastojanja da se poljuljani ustroj reda obnovi, oko čega je u to vrijeme papinstvo povelu veću brigu, i to ne samo u Ugarskoj, nego diljem kršćanskog Zapada.⁶¹

7) Spor oko posjeda u Bodroškoj županiji

Upravo u razdoblju 1332-1337. u Ugarskoj se ubirala izvanredna papinska desetina za potrebe ponovnog oslobađanja Svete Zemlje. U sačuvanim računima te desetine Srijemska je biskupija (obnovljena 1229) još uvijek zastupljena kao srijemski arhidakonat u okviru Kaločke nadbiskupije. Zapisi su u tom dijelu dosta oštećeni pa su mnoga imena svećenika i župa (ili samostana) nečitljiva. U čitljivom se dijelu spominju opati benediktinskih samostana u Dumbovu i Frankavili (Mandelosu) te cistercijskog samostana u Petrovaradinu.⁶² Nije nemoguće da se u nepotpuno čitljivim bilješkama skrivaju i drugi tamošnji samostani, među njima možda i onaj u Grabovu. No, za to nema pozitivnih dokaza. Odsutnost samostana u Grabovu kao da se dobro slaže s poznatim stanjem koje je tada vladalo u njemu. U tom samostanu nema redovnika, a samozvani opat-uzurpator uživa njegova dobra kao rastrošan laik. No, ne bi li se baš takav "opat" pobrinuo da plati pristojbu papi, zato da otkloni nepotrebne zamjerke i pod krinkom savjesna sina Svete Stolice nastavi živjeti kako je navikao?

Iduća isprava koja nam pruža uvid u tijek zbivanja jest dopis kaločkog kaptola kralju Karlu Robertu od 4. prosinca 1340.⁶³ Kralj je nešto ranije iste godine odlučio pokloniti neke posjede u Bodroškoj županiji magistru Töttösu od Becsea te je od spomenutog kaptola zatražio neka ga uvede u njihovo po-

⁶⁰ Razlika je i u tome što se 1337. Cluj navodi kao prava opatija.

⁶¹ O tome prijelomnom razdoblju u povijesti ugarskih benediktinaca v. Sarolta Homonnai, "A magyarországi bencések 14. századi reformtörekvései", *Acta historica Universitatis Szegediensis* 110 (1999), 43-55.

⁶² *Rationes collectorum pontificiorum in Hungaria 1281-1375*. Monumenta Vaticana Hungariae, ser. 1, sv. 1 (Budimpešta, 1887), 175-177.

⁶³ Imre Nagy et alii, *Zichy-család idosb ágának okmánytára / Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy*, 12 sv. (Pešta, 1871-1931), sv. 1: 586-8, br. 558.

sjedovanje. Taj Töttös, zapravo Stjepan Emerikov, tada je bio župan Barsa i kaštelan tvrđave Léva (danas Levice u Slovačkoj), a kasnije je obnašao i druge časti. On je predak batmonoštorskih i blinjskih Töttösa ili Tituševića.⁶⁴ Za svoju vjernu službu sâm je od kralja zatražio i dobio četiri “od davnine prazne i nenastanjene zemlje”, zvane Gebart, Rusd, Acsa i Bátoregyháza. U kaptolskom izvješću čitamo da je Töttös bez većih teškoća postao vlasnikom triju od tih zemalja, ali se kod zemlje Rusd – koja se nalazila vjerojatno u okolici Bácsbokoda jugoistočno od Baje – pojavio osporavatelj. S jedne strane, jobagioni kaločkog nadbiskupa ustvrdili su da ona pripada tome nadbiskupu, ali se ipak nisu usprotivili kraljevskoj dodjeli. Istodobno je neki Petar, “oficijal redovnika brata Stjepana, opata crkve blažene Margarete djevice i mučenice iz Garaba”, u ime istoga opata osporio dodjelu zemlje Töttösu. Stoga su kraljev i kaptolski povjerenik prema kraljevu napatku zakazali da se spomenuti opat Stjepan i magister Töttös trebaju sučeliti pred kraljem u osmini dolazeće Nove godine (*dies Strennarum*, tj. “dana darova”).⁶⁵ Jesu li ta dvojica otišla pred kralja i kako je ondje razriješen ovaj prijepor, nije poznato jer isprava o tome, barem zasad, nije pronađena.

Opisani je dokument zanimljiv zbog više pojedinosti. Prvo, spomenuti opat Garába Stjepan po svoj je prilici istovjetan istoimenom “budalastom opatu” iz 1332. i 1337. To pak znači da usprkos papinskoj naredbi iz 1337. on tada nije bio lišen poglavarske časti u samostanu Garáb (Grabovo). Drugo, samostan u Grabovu polagao je vlasničko pravo na relativno udaljenu zemlju Rusd, koja se nalazila u okolici Baje u Bodroškoj županiji.⁶⁶ Utoliko manje začuđuje što je mogao imati i udaljene posjede “preko Drave”. Ni položaj posjedâ na zapadnom Papuku, kao ni položaj posjeda Rusd, sam po sebi ne kazuje ništa o položaju samostana.

8) Pokušaj restauracije samostana i prve potvrde o osamostaljivanju Bijele

Odredba Četvrtoga lateranskog koncila (1215) naslovljena “In singulis regnis”, prema kojoj se poglavari benediktinskih samostana u svakoj crkvenoj pokrajini trebaju jednom u tri godine okupiti na kapitul, nije stvarno zaživjela nigdje na kršćanskom Zapadu, a u škrtim dokumentima o ugarskim benediktincima toga doba ne nalazimo joj nikakva odjeka. Tek je opsežnija i

⁶⁴ V. Engel, *Magyarország*, sv. 2: 27.

⁶⁵ *quidam officialis religiosi viri fratris Stephani abbatis ecclesie beate Margarete virginis et martiris de Garab nomine Petrus in persona dicti domini sui a statuacione dicte terre Rusd in comitatu Budrugensi existentis voce clara contra dixisset; pro qua contradiccione prefatum Stephanum abbatem dicte ecclesie beate Margarete de Garab contra nobilem virum magistrum Tutos ad uestre maiestatis presenciam citauisset, octauas diei Strennarum nunc proxime affuturas eidem coram uobis comparendi pro termino assignasset* (Nagy et alii, *Zichy-család*, sv. 1: 587-8).

⁶⁶ Csánki, *Magyarország*, sv. 2: 194, 207.

razrađena reformna akcija pape Benedikta XII, sažeta u njegovoj konstituciji iz 1336. naslovljenoj "Summa magistri" (a poznatijoj kao "Benedictina"),⁶⁷ potaknula opću obnovu reda čiji su učinci bili vidljivi i u našim krajevima.

Tako je u 14. stoljeću dokumentirano u Ugarskoj održavanje nekoliko benediktinskih kapitula. Prvi (poznati) kapitul ugarski su benediktinci održali u kasno proljeće 1342. u samostanu sv. Andrije u Višegradu, pod predsjedanjem panonhalmskog opata Vilima i opata Hronskog Beňadika (mađ. Garamszentbenedek), Sigfrida. S tog kapitula sačuvana je povelja od 2. lipnja, opskrbljena pečatima devetorice opata, kojom je obznanjena za nas zanimljiva odluka.⁶⁸ Kaže se da je spomenuti opat Sigfrid (*Syffridus*) radio na povratu i obnovi pet samostana. To su Monyoród, Cluj ili Kolozsmonostor, Bulcs, Bizere i Bijela, koji se nalaze u Vackoj, Erdeljskoj, Čanadskoj i Zagrebačkoj biskupiji (*videlicet Mongerod, Clusmonostra, Bulch, Bissere et Beela Waciensis, Transsiluanensis, Chanadiensis et Zagrabiensis diocesium*). Pri tom je poslu Sigfrid imao velikih troškova kod Svete Stolice i u Ugarskoj. Zato kapitul odlučuje da njemu i njegovu samostanu moraju spomenuti samostani platiti naknadu od 400 zlatnih florena, "iako se troškovi načinjeni pri obnovi rečenih samostana penju i do većeg iznosa novca". U povelji se precizira način plaćanja. Svake godine o Miholju svaki od tih pet samostana platit će po jedan obrok. Obroci su nejednaki, očito ovisno o imućnosti samostana: Monyoród i Bizere po 6 florena, Bulcs 10 florena, a Kolozsmonostor i "Bijela ili Grab" po 12 florena. To će se ponavljati dok ne bude isplaćeno svih 400 florena. Ako su se točno držali te odredbe, proizlazi da je samostanima trebalo sljedećih devet godina da podmire tu obvezu.

Očito na zahtjev opata Sigfrida, opati okupljeni na kapitolu sastavili su još jednu sličnu izjavu koju im je 6. lipnja 1342. u službenoj formi izdao javni notar Nikola de Strelicz. Sadržajno je ta izjava gotovo istovjetna listini od 2. lipnja; samo se u opisu Sigfridova rada na obnovi pet samostana malo potanje kaže da se on pritom morao nositi s "jalnošću mnogih moćnika i velmoža, tegobama putova i drugim različitim pogiblima". Imena opata obnovljenih samostana nisu upisana na predviđena mjesta, a među njima se uopće ne bilježi ime Bijela, nego samo ime Grab.⁶⁹

⁶⁷ Usp. Clifford Hugh Lawrence, *Medieval monasticism. Forms of religious life in Western Europe in the Middle Ages*, 2. izd. (London - New York, 1989), 279-80; Ostojić, *Benediktinci*, sv. 1: 44; Homonnai, "A magyarországi bencések".

⁶⁸ Fejér, *Codex*, sv. 8/4: 604-606, br. 309 = *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend*, sv. 2: 395-6, br. 128. Usp. Sarolta Homonnai, "Egy bencés főpapi karrier: Szigfrid apát életútja (1300-as évek eleje – 1365)", *Acta historica Universitatis Szegediensis* 115 (2001), 58-9.

⁶⁹ *pro recuperandis alienatis monasteriis infrascriptis, videlicet Cluswar, Bolch, Grab, Byssere et Monyorod (...) item ... abbas monasterii de Grab duodecim florenos (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend*, sv. 2: 396-7, br. 129). Izvornik te listine nalazi se u arhivu nadoplatije u Pannonhalmi, Konventi levéltár, Capsarium 26 S (380). Madarski državni arhiv u Budimpešti posjeduje fotografiju (DF. 207186).

Svih pet samostana o kojima se tu radi poznati su nam iz prethodnih izvora. To su oni samostani što su bili dospjeli u ruke "ludog opata" Stjepana i beogradskog biskupa Pavla. No, zanimljiv je način kako se u tim dvama listinama navode samostani Grabovo i Bijela. U ranijoj se u prvom navratu kaže: Bijela u Zagrebačkoj biskupiji. U drugom navratu, taj isti samostan zove se "Bijela ili Grab" (*Bela siue Graab*). U toj ispravi, ako je se uzme samu za sebe, više nema traga nekoj podređenosti Bijele Grabovu. Dapače, ime Bijela bilježi se dvaput, kao da je važnije. Izraz *Bela siue Graab* u svojoj lapidarnosti već posve dopušta zaključak da se tu radi o jednom samostanu s dva imena. Upravo se na njemu i temelji zablude starije historiografije. U nekoliko dana kasnijoj, notarskoj listini, pak, nema spomena Bijeli, iako je riječ o posve istoj stvari. Tu se govori o obnovi Grabova i o obvezi grabovskog opata što je iz tog proistekla. Tako se iz svega razaznaje tijesna sprega Bijele i Grabova u kojoj se ono što se zbivalo u jednom ticalo i drugoga.

Oko sredine 14. stoljeća nailazimo na još dva izvora koji govore o samostanu Bijela, ne spominjući pritom samostan Grab. 1349. se, u vezi s dva posjeda opatije Rudina što su ležala uz rječicu *Pukruch* (današnju Pakru), navodi da je jedan od njih, zvan Zelna, graničio sa "zemljom crkve u Bijeli" (*ad commetaneitatem terre ecclesie de Bela*). Zelna je ležala sjeverno od Pakre te je "zemlju crkve u Bijeli" doticala na gorju zvanom Kamena brda (*Kamennaberda*), odnosno njegovom vrhu koji se zove Sljeme (*Zelemen*).⁷⁰ Otud je posve sigurno da je spomenuta "zemlja crkve u Bijeli" istovjetna onoj "zemlji crkve u Grabu" ili "zemlji samostana u Grabu" koja se spominje 1234. i 1250. u susjedstvu sporne zemlje Szelkaróne, odnosno posjeda Bedeč u koji je Szelkaróna poslije uklopljena. Budući da su Szelkaróna i Bedeč ležali sjeverno od Kamenih brda, ova je listina dodatna potvrda da ih treba tražiti uz potok Bijelu (stari Peker), a ne uz današnju Pakru. Istovjetnost "zemlje crkve/samostana u Grabu" i "zemlje crkve u Bijeli", što se u ovom supostavljanju isprava iz 1234/1250. i 1349. nadaje kao očevidna činjenica, bila bi vjerojatno još više učvrstila zabudu naših starijih autora, da su je bili uočili.

Još se jače ističe samostalnost Bijele u ispravi iz 1359. u kojoj se opisuju granice stupčaničkog vlastelinstva, kojem je središte bila tvrđava Stupčanica ili Szaplunca kod današnjih velikih Bastaja, sjeverno od Bijele. Kao jedan od susjeda navodi se "posjed opata Bijele" (*possessio abbatis de Bela*).⁷¹ Ipak, taj podatak sam po sebi ne dokazuje da je tada Bijela već imala vlastitog, posebnog opata. Stvarno stanje posebno nam razotkriva dragocjeni dokument iz 1366.

⁷⁰ Smičiklas et alii, *Codex*, sv. 11: 508-517, br. 388, cit. str. 516.

⁷¹ Mađarski državni arhiv, DL. 4879. Usp. Csánki, *Körösmegye*, 48-50.

9) Samozvani opat Konrad i odluke kapitula 1366.

Vidjeli smo kako je na kapitulu ugarskih benediktinaca 1342. obznanjeno da je opat Hronskog Beňadika Sigfrid uspješno obnovio pet u nered zapalih samostana, od kojih je jedan bio "Bijela ili Grab". Tom je prilikom utvrđena i naknada što je dotični samostani duguju Sigfridu. No, u slučaju "Bijele ili Graba", taj je uspjeh bio varljiv ili tek kratkotrajan. Kao da je nešto uporno priječilo da se u tom dvodijelnom samostanu ustali sređen redovnički život. O nastavku teškoća s njime svjedoči isprava što su je izdali ugarski benediktinski opati 21. listopada 1366, za vrijeme svoga provincijskog kapitula koji se održavao u samostanu u Monyoródu (danas Mogyoród), u Peštanskoj županiji.⁷² Tu se na vidjelo iznose podaci što pokazuju da je ugled samostana u Grabovu pao na najniže grane u njegovoj povijesti. U isti mah, ta višestruko zanimljiva isprava nudi ključ i za pobliže utvrđivanje položaja samostana u Grabovu. Pođimo redom.

Četvorica opata-predsjedatelja na kapitulu – a to su bili opati Pannonhalme, Višegrada, Zobora i Pécsvárada – objavljuju da su sukladno propisima poslali dvojicu vjerodostojnih vizitatora, feldvarskog opata Alberika i almadskog Pavla, u obilazak "stanovitih samostana" u kraljevstvu. Sada, na kapitulu u Monyoródu, ti vizitatori, prisegnuvši najprije na Evanđelje, izlažu sablažnjive prilike koje su otkrili u samostanu u Grabu u Kaločkoj dijecezi. Štoviše, o tome su sastavili pismeno izvješće i potkrijepili ga svojim pečatima. U samostanu Grab, naime, za opata se izdaje neki brat Konrad, koji istodobno gospodari i grangijom toga samostana koja se zove Bijela (*grangia eiusdem Bela vocata*). U tim dvjema kućama ne samo da nema redovničkog života, nego u spomenutoj grangiji borave neka "nečasna žena" i njezina kći, odjevene u skupocjene halje, gospodareći grangijom po svojoj volji. Kada su pažljivije istražili stvar, vizitatori su ustanovili da je rečeni brat spomenutu kćer već lišio djevičanstva i da ju je, u pokušaju da prikrije svoju sramotu, tobože otpustio, a onda silom vratio k sebi. On je i inače poznat kao priležnik. U posjed samostana Grab došao je uz pomoć čanadskog prepošta Nikole, kojeg je potkupio jednim izdašnim samostanskim posjedom. Mnoga samostanska imanja je rasuo ili za male novce razdijelio u zakup. Svi žitelji onoga kraja, i plemići i neplemići, i svećenstvo i laici, znaju ga po mnogim beščasćima. Istinitost takvih glasina o Konradu potvrđuju i četiri opata iz samostana koji su najbliži samostanu Grab i njegovoj grangiji (*abbatibus monasterio de Grab et grangie prelibatis vicinioribus*). Oni su posebno pozvani da se pod prisegom o tome izjasne. To su ovi opati: Nikola, opat Rudine u Pečuškoj dijecezi; Ivan, opat samostana sv. Grgura, i Ivan, opat Frankavile, iz Kaločke dijeceze; te Stjepan iz samostana sv. Jakova u Vespremskoj biskupiji.

⁷² Érdújhelyi, *A kalocsai érsekség*, 200-3, bilj. 5 = *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend*, sv. 2: 510-3, br. 190. Usp. Homonnai, "A magyarországi bencések", 53.

Na temelju tih svjedočenja, opati-predsjedavatelji odlučuju o postupku protiv štetočinskog i sablažnjivog nadriopata Konrada. Najprije napominju da je Konrad došao u Ugarsku iz Češke, bez ikakvih pisama preporuke, ne mogavši navesti iz kojeg je samostana potekao, skrivajući se od svojih poglavara i ne pojavljujući se na provincijskim kapitulima. Za brojne ranije opomene, koje su mu upućivali zbog njegova ponašanja, nije mario. Zatim odlučuju da se uprava samostana u Grabu preda Tomi Nikolinom, redovniku iz benediktinskog samostana u Szekszárdu, te da se za to imenovanje odmah zatraži privola kaločkog nadbiskupa, koji je ondje nadležan (*ordinarius dicti loci*). Napokon, dodaje se da su poduzeti koraci kako bi se spriječilo da brat Konrad, naslutivši što mu se sprema, pobjegne nanoseći daljnju štetu samostanu. Naime, Konrad je predan na svojevrsno “čuvanje” opatu Pécsvárada Ulriku (*dictum vero fratrem Conradum... abbatis Pechwaradiensis regulari conservationi assignavimus ad emendam*). To je opravdano jer se Konrad već bio potajno pripremio da s konjima, novcem, listinama i drugim samostanskim vrijednostima pobjegne “u krajeve koji su mu po volji”. Isprava se zaključuje nabranjem prisutnih opata i priora te izjavom da ju je pisao javni notar Ivan Arnoldov iz ostrogonske dijeceze. Proviđena je visećim pečatima četvorice predsjedatelja (opatâ Pannonhalme, Višegrada, Zobora i Pécsvárada) kao i opata Bakonybéla, opata srijemskog samostana Dumbovo, Pavla, te već spomenutog opata Svetog Jakova, Stjepana.⁷³

10) Odnos Grabova i Bijele i zemljopisni položaj opatije Grabovo

Osnovni sadržaj te isprave, sablažnjivi slučaj opata-uzurpatora Konrada, govori dovoljno sam za sebe. Istodobno, doneseni podaci osvjetljavaju dva važna aspekta povijesti samostana u Grabovu i Bijeli. Prvi je aspekt njihov međusobni odnos. Bijela je opisana kao grangija (*grangia*) samostana u Grabovu. To je termin koji su sa sobom donijeli cisterciti, a označava neku vrstu gospodarske ispostave, manje ili više udaljenog majura na koji je samostan prenosio dio svoje privredne, ponajprije poljodjelske djelatnosti. Grangija u pravom smislu nije redovnička zajednica, nego manja ili veća naseobina laika koji pod nadzorom izabranog redovnika obrađuju samostansko imanje na kojem su nastanjeni.⁷⁴ I kroz taj se pojam, prema tome, potvrđuje ovisnost Bijele o Grabovu.

⁷³ Zanimljivo je da se među prisutnima spominje i opat Hronskog Beňadika po imenu Sigfrid: on, međutim, nije istovjetan onome opatu istog imena koji je 24 godine ranije bio uvjeren da je uspješno obnovio samostan u Grabovu i Bijeli. Taj je stariji Sigfrid bio opat u Hronskom Beňadiku 1330-55, a potom je do smrti 1365. bio opatom Pannonhalme. Mladi je Sigfrid bio opat Hronskog Beňadika 1360-70. V. o tome Homonnai, “Egy bencés főpapi karrier”; Hervay, “A bencések és apátságai”, 492 i 506.

⁷⁴ Lawrence, *Medieval monasticism*, 295, s. v. Grange; Albert Blaise, *Lexicon latinitatis medii aevi, praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens*, 2. izd. (Turnhout, 1975), 425, s. v. grangia.

Ako se povežu sve oznake što smo ih o Bijeli dosad dobili, može se zaključiti da je ona bila mjesto poljoprivredne (i druge) proizvodnje za potrebe samostana u Grabovu, ali da je također bila i mjesto bogoslužja i određenog redovničkog života. Bila je ne samo “grangija”, nego i “priorat”, redovnička zajednica na čelu s priorom podređenim opatu u Grabovu. Očito je s vremenom, po veličini građevina i broju nastanjenih redovnika, postala uglavnom ravnopravna Grabovu pa se tako 1342. govori o samostanu “Bijela ili Grab” i čak naprosto o samostanu Bijela. I 1349. govori se o posjedima “crkve u Bijeli” bez spominjanja matičnog samostana u Grabovu, a 1359. čak o “opatu Bijele”.

Nameće se zaključak da je filijala u Bijeli bila osnovana upravo zato što je u tom području grabovski samostan imao velike posjede. Čini se da je udaljeni fruškogorski samostan tako riješio problem nadzora nad njima. Filijala je s vremenom ojačala i bila na rubu osamostaljenja, ali do potpunog odvajanja Bijele od Grabova nije došlo. Isprava iz 1366. potvrđuje da im je opat bio zajednički: i poslije uklanjanja uzurpatora Konrada, predviđa se postavljanje samo jednog opata, Tome iz Szekszárda. Opat je nosio tradicionalni naslov prema opatiji u Grabovu, ali to ne znači da mu je ondje bilo isključivo, pa čak ni pretežito boravište. Štoviše, kao što pokazuju naredne isprave, tijekom druge polovice 14. st. Bijela je preuzela faktični primat kao opatovo sjedište, a počela je postupno potiskivati i ime matičnoga grabovskog samostana iz opatovog naslova, isprva samo u dokumentima koji se tiču lokalnih i necrkvenih poslova, a potom i u službenim crkvenim spisima. Neobična povijest tog dvostrukog samostana tako neće uroditi razdvajanjem, nego prenošenjem težišta na mlađe sjedište, tj. na filijalu stare opatije.

Drugi aspekt koji pojašnjava isprava iz 1366. jest točan položaj opatije Grabovo. Naime, mnogi dokumenti potvrđuju činjenicu da se ona nalazila u Kaločkoj nadbiskupiji, ali nijedan ne nudi od toga bliže odrednice. Upravo u ispravi iz 1366. dobivamo presudne elemente za zaključak da se tu opatiju mora povezati s današnjim srijemskim selom Grabovom. Kao što je već rečeno, u ispravi se javljaju u ulozi svjedoka četiri opata za koje se navodi da su “bliži (*viciniores*) spomenutom samostanu u Grabu i spomenutoj grangiji”. Upravo je njihova blizina Grabu i Bijeli jamac upućenosti u stanje u tim kućama. Radi se o opatima samostanâ u Frankavili (današnji Mandelos) i Grgurevcima (u ispravi Sveti Grgur) u Srijemu, na Rudini u Požeškoj županiji i u današnjem Zselicszentjakabu (u ispravi Sveti Jakov) u Šomođskoj županiji. S obzirom da je položaj samostana ili “grangije” Bijele nedvojbeno poznat, po svemu se čini da ta četiri samostana u ovoj prilici tvore dva zasebna para: blizina Bijeli odnosi se na Rudinu i Zselicszentjakab, a Grgurevci i Mandelos blizu su Grabovu. Iz logike dokumenta jasno je da se opati samostana u Mandelosu i Grgurevcima javljaju kao “bliži” Grabovu, tj. kao svjedoci za stanje u njemu. Naime, ta su dva samostana jedan drugom tako blizu da bi svako drukčije razlučivanje parova među četiri opata-svjedoka bilo

neodrživo. K tome, i Grgurevci i Mandelos⁷⁵ spadaju, kao i Grabovo, u Kaločku nadbiskupiju. Točnije, nalaze se u Srijemskoj županiji i polusamostalnoj Srijemskoj biskupiji, pa je već otud vjerojatno da se ondje nalazio i zagonetni samostan Grab.

Doduše, bilo bi moguće da se potonji nalazi i negdje u Bačkoj županiji, a da i dalje vrijede dva poznata uvjeta njegove ubikacije: pripadnost Kaločkoj dijecezi i “blizina” spomenutih dvaju srijemskih samostana.⁷⁶ No, u Bačkoj županiji nije u srednjem vijeku, a ni danas, poznato nikoje mjesto koje bi se zvalo Grab ili slično, a povrh toga ta županija, kao ni cijela nizina između Tise i Dunava, nije odgovarala benediktinskoj predodžbi o prikladnom kraljiku pa se taj red ondje rijetko nastanjivao. Iz svega proistječe zaključak da samostan Grab odgovara današnjem selu Grabovu na Fruškoj gori, kojem su opati u Mandelosu i Grgurevcima zaista bili “najbliži” (10, odnosno 8 kilometara).

11) Grabovo kao naslovna opatija

U drugoj polovici 14. stoljeća stvoreno je između samostana u Grabovu i njegove filijale u Bijeli stanovito ravnovesje, tako da se u pojedinim izvorima i jedno i drugo spominje kao “samostan” ili “opatija” bez podsjećanja na vezu s drugim. I opati se u pojedinim navratima opisuju naslovom jednog ili drugog samostana, ali ne i naslovom oba u isti mah. Ipak nema sumnje da su oba samostana imala zajedničkog opata. Izravna potvrda tomu jest okolnost da se 1371. spominje opat Bijeje imenom Toma,⁷⁷ očito istovjetan onome Tomi iz samostana u Szekszárdu kojeg je benediktinski kapitul iz 1366. imenovao opatom u Grabovu. Može li se otud zaključiti da je odmah poslije kapitula 1366. nastupio prijenos težišta sa starog samostana u Grabovu na njegovu filijalu u Bijeli?

Izvori pomoću kojih bi se dalo nazrijeti odgovor na to pitanje svode se na dvije papinske provizije. Papa Urban V. podijelio je 31. kolovoza 1368. nekom Dimitriju iz (kako se čini) Virovitice mjesto kanonika u čazmanskom kaptolu, a za uvođenje su po običaju bila određena trojica prelata: biskup Viterba, “opat samostana svete Margarete u Grabu, u kaločkoj dijecezi” i pre-

⁷⁵ Mandelos se nalazio uza samu granicu između kaločke i pečuške dijeceze pa su podaci o njegovoj pripadnosti protuslovnii. Slično je i s njegovom pripadnošću Srijemskoj ili Vukovskoj županiji.

⁷⁶ Eventualna pretpostavka da se Grab nalazio u Bodroškoj županiji, ili još sjevernije, već bi dovela u pitanje “blizinu” Mandelosa i Grgurevaca. U tom bi slučaju očekivaniji susjedi i svjedoci bili neki drugi samostani, kao Aracs (danas Vranjevo kod Kikinde) u Čanadskoj biskupiji, Bodrogmonostor (Bački Monoštor), Dorozsma ili Szer na sjeveru Kaločke nadbiskupije, ili pak neki od podunavskih samostana Pečuške biskupije.

⁷⁷ Mađarski državni arhiv, DL. 5966. Usp. Sörös, *Az elenyészett*, 462.

pozit požeškog kaptola sv. Petra.⁷⁸ U sličnoj proviziji pape Bonifacija IX. od 27. listopada 1390. nekom se Stjepanu Matejevu, župniku u Međuriću, potvrđuje kanonikat u čazmanskom kaptolu, a za izvršitelja se – uz biskupa Todija (*Tudensis*) i dubičkog arhidakona u Zagrebačkoj biskupiji – određuje opat samostana u Garábu u Kaločkoj nadbiskupiji.⁷⁹ Ni tu se ne navodi opatovo ime, a Söröseva tvrdnja da je to još uvijek bio Toma Nikolin (postavljen na tu čast 1366. i zabilježen 1371. kao opat Bijele) neće biti točna,⁸⁰ jer je iste 1390, ali nekoliko mjeseci ranije, u papinskoj kuriji zabilježeno imenovanje novog opata Grabova i Bijele (o tome v. niže). Vrijedi uočiti da se u oba navedena slučaja radi o crkvenim častima na području Zagrebačke biskupije (kanonikat u čazmanskom kaptolu) kao i o nadarbenicima iz nje, a ipak se opat Grabova i Bijele opisuje naslovom Grabova, a ne onim Bijele, kako bi se moglo očekivati. Otud se može zaključiti da je naslov stare opatije u Grabovu i u drugoj polovici 14. stoljeća imao službenu i formalnu prevagu nad onim njezine filijale u Bijeli, ali da je opatsko sjedište faktično preneseno u tu filijalu.

Iz 1390. godine imamo i podatak o obvezi plaćanja takse (tzv. *servitium commune*) papinskoj kuriji prilikom imenovanja opata. Prema zapisu od 9. svibnja te godine, taksa je iznosila 100 florena, što znači da se prihod samostana računao na 300 florena. Izdavač dotičnih izvora naveo je samostan sv. Margarete u Grabovu (*Garab*) i Bijeli (*Bella*) zajedno, odnosno kao da su im i opat i prihod zajednički.⁸¹ Da je tome zaista bilo tako, kao i tko je bio tada imenovani opat, saznajemo iz brojnijih izvora nastalih oko prijeloma stoljeća.

Novi opat, Lovro, javlja se prvi put u parnici vođenoj pred čazmanskim kaptolom na izmaku 1393. i na početku 1394., kao zastupnik plemića Ivana od Móríchide u njegovu sporu s Filipom od Černe Reke. Obojica su parničara bili posjednici u Križevačkoj županiji, a Lovro je opisan samo kao “opat

⁷⁸ *Demetrio Inani de Wruche canonicatus ecclesie s. Spiritus de Chasma, Zagrabiensis diocesis, confertur et prebenda reservatur. – In e. m. episcopo Viterbiensi et abbati monasterii s. Margarete de Grab, Colocensis diocesis, ac preposito ecclesie s. Petri de Posega, Quinqueecclesiensis diocesis (Urbain V (1362-1370): Lettres communes analysées d'après les registres diés d'Avignon et du Vatican, 9 sv., ur. M. H. Laurent i dr. (Paris-Rome, 1954-1983), sv. 7: 445, br. 22771).*

⁷⁹ *Venerabili fratri episcopo Tudensi et dilectis filiis abbati monasterii de Garab, Colocensis diocesis, ac archidiacono Dubicensi in ecclesia Zagrabiensi... (Bullae Bonifacii IX pontificis maximi, 2 sv. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia, ser. 1, sv. 3-4 (Budapest, 1888-9), sv. 1: 74, br. 90).*

⁸⁰ Sörös, *Az elenyészett*, 426.

⁸¹ Hermannus Hoberg, *Taxae episcopatum et abbatiarum pro servitiis communibus solvendis, ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis*. Studi e testi 144 (Città del Vaticano, 1949), 217. Ante Soldo, “Takse ‘servitium commune’ kod nas kroz XIV. i polovicom XV. stoljeća”, *Arhivski vjesnik* 9 (1966), 323, prenosi taj podatak, ali pritom bez objašnjenja govori o “opatima tih sjedinjenih opatija” – u množini.

Bijele”.⁸² Isti je opat u buli pape Bonifacija IX. od 11. srpnja 1401. opisan kao “opat samostana svete Margarete u Grabovu, reda svetog Benedikta, u kaločkoj i zagrebačkoj dijecezi” (*Laurentius abbas monasterii sancte Margarete de Garab, ordinis sancti Benedicti Collocensis et dicte Zagradiensis diocesis*).⁸³ Iz te se bule doznaju pojedinosti o počecima Lovrine opatske službe. Naime, papa je Lovru imenovao opatom poslije smrti njegovog prethodnika Tome (to se imenovanje zacijelo dogodilo 1390, jer je te godine upisana opatova obveza da plati pristojbu Svetoj Stolici), ali je upravu nad samostanom prisvojio i njegov redovnik Stjepan, kojeg su poduprli svećenik Bartol iz Bijele i još neke osobe. Ovi su zbog toga bili osuđeni, a gradeški patrijarh Petar, koji je skupa sa zagrebačkim biskupom i čazmanskim prepozitom rješavao slučaj, čak ih je izopćio iz Crkve. Spor se okončao kada je umro uzurpator opatske službe Stjepan, a njegov pomagač Bartol obratio se papi za oprost i opoziv izopćenja. Iako se Lovro u tom papinskom dokumentu naziva opatom Grabova, iz svih je ostalih pojedinosti njegova sadržaja jasno da iza toga stvarno stoji vlast u samostanu Bijeli u Zagrebačkoj biskupiji.

Istovrstan raskorak između naslova i faktične službe očit je i u buli istoga pape od 26. rujna 1402, gdje je opis samostana sažet na takav način da je, uzme li ga se doslovice, netočan: “opat i samostanska zajednica u Grabovu, reda svetog Benedikta, u zagrebačkoj dijecezi” (*abbas et conventus monasterii de Garab, ordinis sancti Benedicti, Zagradiensis diocesis*). Tu se radi o dodjeli beneficija jednom kleriku Zagrebačke biskupije, a i imenovani izvršitelji bili su iz te biskupije.⁸⁴

Iz tih se dokumenata razabire da je od Grabova tada ostalo jedva išta osim samog naslova, kojem je još donekle pripadao primat po starini. Štoviše, citirane dvije papinske bule u tom pogledu pripadaju manjini, jer je u to vrijeme i u spisima papinske kancelarije naslov Bijele već uvelike zasjenio onaj grabovski. Tako se od istoga pape Bonifacija IX. zna za sedam bula, nastalih u razdoblju 1399-1402, u kojima u opatovu naslovu stoji samo Bijela. Isto vrijedi i za četiri nešto kasnije bule sljedećih papa, iz 1412, 1415, 1419. i 1420.⁸⁵ U svima njima riječ je o poslovima na području Zagrebačke biskupije.

Iako na prvi pogled nešto sadržajnije, ništa više o stvarnom stanju samostana u Grabovu ne govori ni zamolba opata Lovre koju je Sveta Stolica odobrila 24. srpnja 1419. Kao molitelji tu su upisani opat Lovro i “zajednica

⁸² Smičiklas et alii, *Codex*, sv. 17: 584-8, br. 407.

⁸³ *Bullae Bonifacii IX*, sv. 2: 352-4, br. 417 = Andrija Lukinović, *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis / Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, sv. 5-6 (Zagreb, 1992-4), sv. 5: 128-9, br. 117.

⁸⁴ *Bullae Bonifacii IX*, sv. 2: 463, br. 525 = Lukinović, *Monumenta*, sv. 5: 167, br. 150.

⁸⁵ Potanje o sadržaju tih bula govorit će se u prilogu o samostanu Bijeli.

samostana sv. Margarete djevice i mučenice u Grabovu te samostana sv. Margarete u Bijeli, reda sv. Benedikta, u Kaločkoj i Zagrebačkoj dijecezi”. Uz to se dodaje da je “samostan u Bijeli izravno podređen samostanu u Grabovu”, kao što su sa svoje strane oba samostana “izravno potčinjena” Svetoj Stolici.⁸⁶ (Potonji se moment odnosi na samostansku egzempciju u odnosu na nadležnu biskupsku vlast.) Ta dva samostana i njihov opat traže za sebe potvrdu starih povlastica benediktinskog reda i uz to prijepis povelje koja im je bila izdana na općem crkvenom saboru u Konstanzu (trajao 1414-8). Potonja se povelja ticala samostanskih imanja i opatu je trebala za obranu od presizanja različitih osoba, među kojima on ističe samo tadašnjeg zagrebačkog biskupa (Eberharda). Otud je ponovno jasno da je opatu glavna briga bio samostan u Bijeli, u Zagrebačkoj biskupiji, čija je stara podređenost opatiji u Grabovu zapravo bila tek preživjela formalnopravna činjenica.

Precizni opis sprege između dvaju samostana koji je u toj zamolbi iz 1419. dao sam opat Lovro nalazimo u nekoliko daljnjih izvora preinačen u bitno pojednostavljenu fomulaciju, koja čak mjestimice, ako je se uzme doslovno, prelazi u netočnost. Poslije Lovrine smrti (1421), zatražio je tadašnji zagrebački biskup Ivan Alben, s potporom kralja Žigmunda Luksemburgovca, upravu nad “samostanom u Grabovu, odnosno u Bijeli” (*monasterium de Garab alias de Bela, ordinis sancti Benedicti, Colocensis et Zagrabiensis diocesium*). U zamolbi upućenoj u biskupovo ime 19. prosinca 1421, kralj je istaknuo zapuštenost samostana i njegovo loše gospodarsko stanje, prouzročeno turskim napadima i drugim ratnim neprilikama. Godišnji prihod samostana procjenjuje se na 300 zlatnih florena.⁸⁷

U tome se dokumentu, dakle, govori o Grabovu i Bijeli kao o faktično samo jednom samostanu što nosi dva imena. Jedino što pritom ostaje zagonetno jest dvojna dijecezanska pripadnost toga samostana. Ista se formula službenog naziva samostana ponavlja i u potvrdnom odgovoru pape Martina V od 28. rujna 1422, kao i u biskupovom obećanju pristojbe za imenovanje u iznosu od 50 florena (godišnji prihod samostana iznosio je prema procjeni Svete Stolice samo 150 florena), zabilježenom 24. listopada 1422.⁸⁸ Kada je, pak, biskup poslije dužeg otezanja 1425. doista i platio obećanu pristojbu u dva obroka,⁸⁹ kod druge je uplate naziv povjerenog mu samostana sročn

⁸⁶ ... *fratris Laurencii abbatis et conventus monasterii sancte Margarite virginis et martiris de Garab, ac monasterii sancte Margarite de Bela, ordinis sancti Benedicti, Colocensis et Zagrabiensis diocesium, quod monasterium de Bela est dicto monasterio de Garab immediate subiectum, et ambo dicta monasteria sunt sancte Romane ecclesie et sedi apostolice ac Romanis pontificibus immediate subiecta* (Lukinović, *Monumenta*, sv. 5: 574-5, br. 422). Usp. Pál Lukcsics, *Diplomata pontificum saeculi XV / XV. századi pápák oklevelei*, 2 sv. (Budapest, 1931-8), sv. 1: 83, br. 190.

⁸⁷ Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 46, br. 44. Usp. Lukcsics, *Diplomata*, sv. 1: 120, br. 438

⁸⁸ Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 75-6, br. 66, i 84-5, br. 73.

⁸⁹ Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 172-3, br. 167, i 191-2, br. 182.

ovako: “samostan Bijela drukčije rečen i Grabovo, reda sv. Benedikta, u Kaločkoj dijecezi” (*monasterium de Bela alias dictum de Garab, ordinis sancti Benedicti, Colocensis diocesis*). To je još izričitija potvrda tobožnje istovjetnosti Bijele i Grabova nego što je onaj otprije poznati šturi izričaj *Bela sive Graab* iz 1342. Pa ipak je, na temelju svega dosad razmotrenog gradiva, dovoljno jasno da je takva formulacija, shvaćena doslovce, dvostruko netočna: Grabovo *nije* bilo samo drugo ime za Bijelu, i Bijela se (za razliku od Grabova) *nije* nalazila u kaločkoj, nego u zagrebačkoj dijecezi. Formulu se stoga mora tumačiti kao rezultat sažimanja točnoga opisa samostanskog para (kakav je, primjerice, onaj u opatovoj zamolbi iz 1419), u kojem su zamućeni stvarni povijesni odnosi. Do takvog je sažimanja došlo zato što je stara grabovska opatija u Kaločkoj nadbiskupiji očito već bila zamrla, a njezina filijala u Bijeli u Zagrebačkoj biskupiji ostala je živim nositeljem obaju naslova.

U 15. stoljeću doista nema nijednog izvora koji bi upućivao na to da je od nekadašnje opatije u Grabovu u Srijemu ostalo išta više osim pukog naslova. Svi zemljopisno relevantni podaci, bez obzira radi li se o crkvenim poslovima ili o zemljoposjedničkim odnosima, upućuju uvijek na Bijelu u Zagrebačkoj biskupiji i Križevačkoj županiji. Štoviše, u izvorima nastalim oko polovice 15. st., podjednako onima poteklim od Svete Stolice, ugarsko-hrvatskih kraljeva, slavonskog bana i pečušskog biskupskog vikara, ime Bijela jedino se i spominje.

Tek je u vrijeme opata Eustahija, kojeg bilježe izvori između 1476. i 1481, grabovski naslov još jednom, i posljednji put, oživio. U listini od 28. kolovoza 1476, kojom je rješavao sukob zagrebačkih dominikanaca s tamošnjim kanonikom i varaždinskim arhidakonom Pavlom, taj se opat predstavlja kao opat Grabova, Babóce i Bijele (*Eustachius miseracione divina de Garab, Babolcha et Bela monasteriorum abbas*). Listinu je ustvari izdao u Bijeli, kamo je i sazvaio nastavak istrage oko tog sukoba.⁹⁰ Taj isti trostruki naslov ponavlja se i u bulama od 27. listopada 1478. i 17. ožujka 1479. kojima je papa Siksto IV. potvrdio opatu Eustahiju pristupanje njegovih samostana benediktinskoj kongregaciji sv. Justine i podijelio im njezine povlastice.⁹¹ Štoviše, u toj su prigodi sva tri samostana opisana cjelovito, uz navođenje patrocinija koje nose i dijeceza kojima pripadaju, a uz to se u oba navrata za njih ponavlja da su “međusobno kanonski ujedinjeni” (*sancte Margarite de Garab et sancti Nicolai de Babolza ac eiusdem sancte*

⁹⁰ Tkalčić, *Monumenta historica Zagrabiae*, sv. 2: 378-80, br. 305.

⁹¹ Theiner, *Vetera monumenta historica*, sv. 2: 459-60, br. 642; *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis*, 4 sv. (Budapestini, 1896-1907), sv. 3: 252, br. 392, i 255, br. 396 (potonje samo regest); József Körmendy, *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano, 1421-1536* (Budapest, 1990), 88, br. 164; *Monumenta Croatica Vaticana: Camera apostolica*, prir. J. Barbarić, J. Kolanović, A. Lukinović, J. Marković, J. Ivanović i S. Razum, 2 sv. (Zagreb-Rim, 1996-2001), sv. 2: 182, br. 249.

Margarite de Bela monasteria invicem canonice unita, ordinis sancti Benedicti, Colocensis, Vesprimiensis et Zagrabiensis diocesium). Taj je podatak konačan dokaz protiv istovjetnosti Grabova i Bijeje, jer bi u protivnom sam pojam kanonske unije bio bespredmetan.

Za razliku od samostana sv. Nikole u Babócsi (u mađarskoj Podravini zapadno od Barcsa), kojemu je ta trojna unija bila samo prolazna povijesna faza i koji je potkraj 15. st. ponovno imao vlastitog opata,⁹² u samostanu u Grabovu više nije bilo nikakvih uvjeta za obnovu redovničkog života. On je i u trojnoj kanonskoj uniji sudjelovao samo naslovom (i možda preostalim samostanskim posjedima, ako ih je još bilo). To je jasno i iz činjenice da se Eustahije u svim ostalim izvorima opisuje samo kao opat Bijeje, a u dva ga navrata nalazimo uključena u crkvena i svjetovna zbivanja u Zagrebačkoj biskupiji i Križevačkoj županiji. Kada je, pak, u ranim 1480-ima, samostan u Bijeli ponovno za duže vrijeme dospio u svjetovne ruke (jajačkih banova) i tako ostao bez redovnika, nestali su i posljednji tragovi nekadašnje samostanske ustanove u Grabovu u Srijemu. Ne znamo što je tada bilo s tamošnjim samostanskim zgradama (moguće je da su one propale već puno prije naslova), kao i s posjedom na kojem su stajale.

Uistinu zagonetan aspekt povijesti samostana u Grabovu jest gotovo posvemašnje pomanjkanje izvora koji bi ga učinili "opipljivijim", fizički prisutnim na području na kojem držimo da se nalazio (selo Grabovo s okolicom). Nema zasad nijednog lokalnog izvora koji bi se ticao toga kutka Srijemske županije, u fruškogorskom zaleđu Banoštora i Čerevića, i koji bi makar i sasvim uzgredno spomenuo grabovski samostan ili crkveni posjed. Stoga je jedini dokument koji potkrepljuje mišljenje da opatija Grab ili Garáb iz Kaločke nadbiskupije odgovara upravo tome fruškogorskom Grabovu ona listina o istrazi na benediktinskom kapitolu iz 1366, o kojoj se gore opširnije govorilo. Treba se nadati da će se u još neistraženoj srednjovjekovnoj građi naći i koja još izravnija potvrda za upravo takvu lokaciju opatije sv. Margarete.

Zasad se takva potvrda nije našla ni u vrelima ranog novog vijeka, turskim ili njima suvremenim kršćanskim, kao ni u habsburškim izvorima ranoga poslijeturskog doba. Ipak, jedna pojedinost iz potonjeg sklopa možda zavrjeđuje da se spomene na kraju ovog prikaza. Riječ je o rukopisnoj habsburškoj vojnoj karti Slavonskog Provincijala (izrađenoj 1779-82) i popratnom svesku potankih topografskih opisa. Tu se u okviru Srijemske županije opisuje i selo Grabovo, u kojem "nema čvrste građevine". Selo leži na uzvisini, a nad njime se uzdiže brdo zvano *Anatema*. Na zemljovidu je brdo toga neobičnog imena ucrtano zapadno od Grabova, prema selu Svilošu. Malo sjevernije od Anateme ucrtano je brdo zvano Popovac, a malo istočnije, tj. bliže Grabovu, brdo zvano Belo (*Bello B.*). Južnije od svega toga, pak, oko 3 km

⁹² Usp. Hervay, "A bencések és apátságai", 478-9, s. v. Babócsa.

od Grabova prema glavnom bilu Fruške gore, nalazi se brdo koje nosi znakovito ime Gradina.⁹³ Sva su ta brda visoka tek nešto preko 300 m. To su, zacijelo, neke od mogućih lokacija grabovskog samostana. Posebno je intrigantna mogućnost da neobični oronim *Anatema* ima srednjovjekovne crkvene korijene i da se u njemu sve do 18. stoljeća sačuvala uspomena na loše i od viših crkvenih vlasti osuđene poglavare samostana u Grabovu. Za to, dakako, nema nikakvih dokaza. Odlučne priloge tim nagađanjima mogli bi dati jedino arheolozi, otkrivajući ostatke samostana na nekom od spomenutih mjesta ili drugdje u okolici Grabova.

1. *Series abbatum* / Imenik opata koji se spominju u izvorima

1234.: Hozuga

1319.: (ime nepoznato)

1332-40.: Stjepan

prije 1366.: Konrad

1366-90.: Toma Nikolin

1390-1421.: Lovro

1422-33.: zagrebački biskup Ivan Alben (komendatar)

1476-81.: Eustahije iz Paksa

2. Kronološki pregled izravnih vijesti o samostanu u Grabovu (*Grab, Garab, Graab*)

1234.: grabovski opat Hozuga i njegov ministerijal Bertolo tuže se kaločkom nadbiskupu Ugrinu da im je Ivanka Abrahamov od roda Ždan zaposjeo zemlju Szelkarónu između potoka Pekera (danas Bijela) i Kamenih brda (dio Ravne gore), ali se patroni grabovskog samostana, Budurovi sinovi Jakov i Petka (od roda Tibold), zaklinju da su je oni prodali Ivanki pa opat stoga gubi spor; kod Kamenih brda Szelkaróna graniči s neimenovanom zemljom samostana u Grabovu;

5. 7. 1250.: zemlja grabovskog samostana graniči kod Kamenih brda s velikim posjedom Ivanke Veličkog koji se zove Bedeč i koji obuhvaća ranije spominjanu Szelkarónu;

4. 10. 1319.: opat Grabova treba sudjelovati u papinskoj dodjeli službe vaškanskog arhiđakona;

⁹³ *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća [4]: Srijemska županija*, prir. Ivana Horbec (Zagreb, 2001), 137 i zemljovid, sekcije 54 i 57.

9. 3. 1332.: papa Ivan XXII. dopušta da beogradski biskup Pavao zbog slabih prihoda pridruži svojoj menzi "crkveno mjesto" Bijelu, koje je "izravno podvrgnuto" benediktinskom samostanu u Grabovu i kojim nezakonito upravlja "slaboumni opat" Stjepan; Bijela se nalazi u zagrebačkoj, a Grabovo u kaločkoj dijecezi;

15. 10. 1337.: papa Benedikt XII. naređuje da se uprava nad benediktinskim samostanom Grabovom u Kaločkoj nadbiskupiji oduzme samozvancu Stjepanu, otpadniku iz nekog prosjačkog reda, koji nije benediktinac niti svećenik i koji rasipa samostanska dobra; u samostanu treba obnoviti redovničku zajednicu i izabrati dostojna poglavara;

4. 12. 1340.: kaločki prvostolni kaptol saziva sudsko sučeljenje pred kraljem između Stjepana Töttösa od Becsea i Stjepana, opata samostana sv. Margarete u Grabovu, jer se opat preko svoga oficijala Petra usprotivio Töttösevu uvođenju u posjed zemlje Rusd (u okolici Baje) u Bodroškoj županiji;

6. 6. 1342.: na kapitulu ugarskih benediktinaca u Višegradu, javni notar sastavlja opatsku izjavu prema kojoj samostan Grabovo, kao i četiri druga samostana, duguje novčanu naknadu Sigfridu, opatu Hronskog Beñadika, jer ga je on iz svjetovnih ruku vratio redu; opat Grabova treba plaćati 12 florena godišnje (sljedećih devet godina);

21. 10. 1366.: na provincijskom kapitulu u Monyoródu vizitatori reda izvješćuju da u samostanu Grabovu u Kaločkoj nadbiskupiji i u njegovoj "grangiji" Bijeli samozvani opat Konrad rasipa imanja i vodi razuzdan život; to potvrđuju i opati susjednih samostana Rudine i Zselicszentjakaba (za Bijelu), odnosno Grgurevaca i Frankavile (za Grabovo); predsjedatelji kapitula određuju da se nadriopat Konrad uhiti jer se oglušio na sve ranije opomene, a da se uprava grabovskog samostana povjeri Tomi Nikolinom iz samostana u Szekszárdu;

31. 8. 1368.: opatu samostana sv. Margarete u Grabovu u Kaločkoj nadbiskupiji papa nalaže sudjelovanje u dodjeli kanonikata u čazmanskome kapitolu Dimitriju iz Virovitice;

9. 5. 1390.: opat benediktinskog samostana sv. Margarete u Grabovu, u kaločkoj dijecezi, i u Bijeli, u zagrebačkoj dijecezi, obvezuje se platiti 100 florena pristojbe papinskoj kuriji za svoje imenovanje;

27. 10. 1390.: opatu Grabova u Kaločkoj nadbiskupiji papa nalaže sudjelovanje u potvrdi čazmanskog kanonikata Stjepanu iz Međurića;

11. 7. 1401.: papa Bonifacije IX. rješava izopćenja redovnika Stjepana koji je poslije smrti opata Tome nezakonito prisvojio upravu nad samostanom, iako je papa (1390) imenovao Lovru za "opata samostana svete Margarete u Grabovu, reda svetog Benedikta, u Kaločkoj i Zagrebačkoj dijecezi"; Stjepana je u međuvremenu, zajedno s njegovim pomagačem svećenikom Bartolom iz Bijele, izopćio gradeški patrijarh kojem je rješavanje slučaja bilo svojedobno povjereno;

26. 9. 1402.: papa Bonifacije IX. zadužuje “opata i samostansku zajednicu u Grabovu, reda svetog Benedikta, u Zagrebačkoj dijecezi” da predaju poblize neodređen beneficij jednom kleriku Zagrebačke biskupije;

24. 7. 1419.: Sveta Stolica odobrava da se opatu Lovri, benediktinskom samostanu sv. Margarete u Grabovu u kaločkoj dijecezi i njemu podređenom samostanu istog naslovnika u Bijeli u zagrebačkoj dijecezi izda prijepis starih povlastica benediktinskog reda, kao i onih koje su ti samostani dobili na općem crkvenom saboru u Konstanzu; prijepis opatu treba zbog nastojanja da svoje samostane, koji su “izravno potčinjeni Apostolskoj Stolici”, zaštititi od otimača njihovih imanja i prihoda, među kojima izričito spominje zagrebačkog biskupa (Eberharda);

19. 12. 1421.: kralj Žigmund Luksemburgovac moli Svetu Stolicu da benediktinski samostan “u Grabovu ili Bijeli”, u kaločkoj i zagrebačkoj dijecezi, kojem je umro dosadašnji opat Lovro, dodijeli na upravu zagrebačkom biskupu Ivanu Albenu, koji će popraviti imovno stanje samostana; samostanske zgrade su ruševne, a prihodi, opali zbog turskih napada i ratnih nevolja, iznose 300 florena godišnje;

28. 9. 1422.: papa Martin V. predaje upravu nad “samostanom u Grabovu ili Bijeli” zagrebačkom biskupu Ivanu; godišnji prihod je samo 150 florena;

24. 10. 1422.: zagrebački biskup Ivan obvezuje se da će za svoje imenovanje komendatarom Grabova i Bijele u roku od 16 mjeseci platiti 50 florena pristojbe papinskoj komori i uz to pripadajuća *servitia minuta*;

20. 2. i 25. 11. 1425.: zagrebački biskup Ivan otplaćuje u dva obroka pristojbu za imenovanje upraviteljem “samostana Bijele zvanog drukčije i Grabovo” (ukupno 39 florena i 30 rimskih solida), kao i 5 florena za *servitia minuta*;

28. 8. 1476.: Eustahije, opat Grabova, Babócsa i Bijele, rješava kao poseban papin povjerenik prijepor zagrebačkih dominikanaca s jednim tamošnjim kanonikom; opat boravi u Bijeli, kamo i saziva nastavak istrage;

27. 10. 1478.: Eustahije, opat “kanonski ujedinjenih” samostana sv. Margarete u Grabovu u kaločkoj dijecezi, sv. Nikole u Babócsi u vesprenskoj dijecezi i sv. Margarete u Bijeli u zagrebačkoj dijecezi, dobiva od pape Siksta IV. povlastice benediktinske kongregacije sv. Justine iz Padove;

17. 3. 1479.: Eustahije, opat triju “kanonski ujedinjenih” samostana (isto kao gore), zabilježen je kod Svete Stolice povodom pristojbe za bulu o pristupu kongregaciji sv. Justine.

Résumé

L'ABBAYE BÉNÉDICTINE DE SAINTE MARGUERITE À GRABOVO ET SON RAPPORT AVEC LE MONASTÈRE BÉNÉDICTIN À BIJELA

Après une longue controverse historiographique, la plupart des chercheurs acceptent aujourd'hui de lier le monastère bénédictin de Grab ou Garáb avec Grabovo, un hameau moderne situé dans la région de Syrmie (Srijem), entre le Danube et la montagne de Fruška gora. La difficulté de cette identification provient du fait qu'il n'y a presque aucune indication documentaire du site géographique précis de ce monastère, hormis la donnée générale qu'il appartenait à la juridiction de l'archevêque de Kalocsa. En outre, les plus anciens documents, concernant quelques possessions du monastère qui étaient situées dans une région différente, motivaient d'autres combinaisons topographiques.

La première mention du monastère se trouve dans un verdict d'Ugolin (Ugrin), archevêque de Kalocsa, daté de 1234. Hozuga, abbé de Grabovo, et son "ministériel" nommé Bertolo ont accusé Ivanka, fils d'Abraham, d'avoir occupé leur terre appelée Szelkaróna, située entre la rivière de Peker (aujourd'hui Bijela) et la montagne de Kamena brda (une partie de la Ravna gora). Mais les patrons du monastère, Jacques et Petka, fils de Budur, proclament d'avoir vendu cette terre à Ivanka et l'accusation est rejetée en conséquence. La terre disputée correspond probablement aux environs du hameau moderne de Zajile, autour du cours supérieur de la Bijela, entre les montagnes de Ravna gora au sud et de Papuk au nord, en Slavonie occidentale d'aujourd'hui. Cela constituait la région frontière des comtés de Požega et de Križevci (hongr. Kőrös), et aussi des diocèses de Pécs et de Zagreb. D'un côté il y avaient des larges domaines acquis par Ivanka, l'ancêtre le plus connu de la famille de Velika, et d'autre s'étendait Toplica, la terre de la famille de Tibold, de qui descendaient les deux patrons de Grabovo. Le fait curieux est que, d'après les documents connus, les Tibold n'avaient aucune possession en Syrmie, plus près du monastère lui-même. La charte de 1234, et aussi une autre de 1250, mentionnent, sans la nommer, une autre possession du monastère, voisine avec celle vendue à Ivanka de Velika.

Après une longue silence des sources, un abbé anonyme de Grabovo participe en 1319 à une collation de l'archidiaconat de Vaška (diocèse de Zagreb), prescrite par le pape Jean XXII. Le même pape a permis, en 1332, à l'évêque de Belgrade nommé Paul de rattacher à sa mense épiscopale les revenus de Bijela (*Bela*), un "lieu ecclésiastique" dans la diocèse de Zagreb qui était "immédiatement subordonné" au monastère bénédictin de Grabovo. La décision fut provoquée par la présence d'un "abbé fou" (*fatuus abbas*) nommé Étienne à la tête de Grabovo. Dans une bulle de 1337, déplorant les troubles qui accablent les bénédictins en Hongrie, le pape Benoît XII traite le cas de ce même Étienne, renégat d'un ordre mendiant usurpant l'autorité abbatiale et dissipant les biens temporels non seulement dans l'abbaye de Grabovo, mais aussi dans trois autres monastères bénédictins des diocèses différentes. Le pape exige la déposition de cet imposteur, et aussi la restauration de la communauté monastique à Grabovo, avec un abbé digne de cet office. La déposition n'a pas réussi, car on trouve, en 1340, ce même abbé Étienne protestant, par voie de son official, contre la donation royale d'une terre nommée Rusd (près de Baja, comté de Bodrog) au comte Töttös de Becse. C'est au cours du premier chapitre des bénédictins hongrois, réuni en 1342, que l'on proclame le succès de la restauration du monastère de

Grabovo, ainsi que de quatre autres monastères. Le mérite en était à Syffridus, abbé de Hronsky Beňadik (hongr. Garamszentbenedek), dont les dépenses, faites pendant ses efforts au profit de la restauration, devaient être compensées graduellement par les monastères en question. Dans les deux chartes concernant ces arrangements, on alterne les noms de Bijela (*Bela*), Grabovo (*Grab*) et aussi “Bijela ou Grabovo” (*Bela sive Grab*). L’interchangeabilité apparente de ces noms a amené quelques historiens croates à considérer Grabovo simplement comme un nom plus ancien du monastère à Bijela, richement documenté au bas moyen âge.

Il y a pourtant plusieurs faits qui s’opposent à une telle explication du rapport entre ces deux institutions bénédictines. Le chapitre provincial de 1366 a promulgué une charte d’importance cruciale pour cette question. Les abbés présidents y ont publié les détails d’un nouveau désordre régnant dans le monastère à Grabovo, de la diocèse de Kalocsa, et dans sa “grange” appelée Bijela (*grangia eiusdem Bela vocata*). Un abbé nommé Conrad y vivait avec ses concubines, gaspillant les biens du monastère. Toutes les rumeurs défavorables ont été certifiées par quatre abbés “plus voisins” de Grabovo et de sa “grange”: ceux de Grgurevci (hongr. Szentgergely) et de Francavilla ou Mandelos (hongr. Nagyolaszi), dans la diocèse de Kalocsa, celui de Rudina, dans la diocèse de Pécs, et celui de Zselicszentjakab, dans la diocèse de Veszprém. La distribution géographique de ces quatre abbayes indique la proximité de Grgurevci et de Francavilla au monastère de Grabovo, ainsi confirmant l’emplacement de celui-ci dans la partie syrmienne de l’archidiocèse de Kalocsa. Le même chapitre a prescrit l’arrestation de l’abbé Conrad et sa substitution par le moine Thomas, résidant dans le monastère à Szekszárd. Cette dernière décision a été effectuée, car on trouve Thomas en 1371 comme abbé de Bijela, ce fait attestant encore une fois l’interchangeabilité des deux titres. En effet, les sources survivantes indiquent que, après l’usurpation de l’abbé Conrad, le monastère de Grabovo était graduellement réduit à un simple titre, le siège principale de l’abbé étant transféré à Bijela.

Le titre de Grabovo jouissait encore d’un certain prestige pendant quelques décennies, surtout dans les documents pontificaux, mais le contenu matériel des sources montre toujours qu’il s’agissait de l’institution située à Bijela, dans la partie orientale de la diocèse de Zagreb. Ainsi, par exemple, “l’abbé de Grabovo” participe, en 1368 et 1390, aux collations du canonat de Čazma à un clerc de Virovitica et à un autre de Međurić. Quand l’abbé Laurent a commencé, en 1390, son office de “l’abbé de Grabovo et de Bijela”, un moine nommé Étienne est apparu comme son rival, en quoi il fut appuyé par un prêtre de Bijela (tous les deux ont été réprimandés plus tard). En 1419, Laurent a obtenu du pape une bulle en confirmation de l’exemption de ses deux monastères – celui de Bijela étant dit subordonné à celui de Grabovo – face à l’autorité de l’évêque de Zagreb, qui l’abbé accusait de s’être approprié quelques biens abbaciaux. Et pourtant, après la mort de cet abbé en 1421, c’est justement un évêque de Zagreb, Jean d’Alben, qui est devenu le commendataire de l’abbaye de “Grabovo ou Bijela”. Le reste des documents parlent toujours de l’abbé et du monastère de Bijela sans mentionner Grabovo, à l’unique exception du titre assumé par l’abbé Eustache en 1476-9, où l’on nommait les monastères de Grabovo, de Babócsa (diocèse de Veszprém) et de Bijela comme “canoniquement unis”. Mais, là aussi, les sources révèlent assez clairement que la seule partie vivante de cette “union” formelle fut le monastère à Bijela.

Mots-clés: bénédictins, Grabovo/Garáb, Bijela/Béla, Symrie, Slavonie, 13ème-15ème siècles.